

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN ORTA ASYA POLİTİKALARI

M. AKİF KİREÇCİ

TÜRK CUMHURİYETLERİ'NİN
BAĞIMSIZLIKLARININ 20. YILINDA

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN ORTA ASYA POLİTİKALARI -RAPOR-

M. AKİF KİREÇCİ

Yazar

M. Akif Kireççi

Editör

Dr. Murat Yılmaz

Teknik Koordinasyon

Mustafa Yeşilyurt

Tasarım-Baskı

SFN Televizyon Tanıtım Tasarım

Yayıncılık Ltd. Şti.

Tel: 0312 472 37 73-74

www.sfn.com.tr

Kireççi, M. Akif

Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya Politikaları / M. Akif Kireççi; editör: Murat Yılmaz - Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2011

64 s: 19x27 cm. (Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
İnceleme-Araştırma dizisi; yayın no: 03)

ISBN: 978-9944-237-04-8

1. Amerika Birleşik Devletleri - Orta Asya - I. Yılmaz, Murat

327.73

Baskı Tarihi: **Temmuz 2011**

© Ahmet Yesevi Üniversitesi
Mütevelli Heyet Başkanlığı

Adres:

Taşkent Cad. 10. Sokak No: 30 06490 Bahçelievler/ANKARA

Tel: 0312 215 22 06 • Faks: 0312 215 22 09

www.yesevi.edu.tr yayinlar@yesevi.edu.tr

İÇİNDEKİLER

Özet	6
Bölüm 1	
Ülke Profili: Amerika Birleşik Devletleri.....	12
Sosyal ve Politik Yapı.....	13
Atlantik Ötesinden Süper Güç Konumuna	14
Ekonomik ve Sosyo-Politik Sorunlar.....	15
ABD ve Küresel Enerji Jeopolitiği.....	17
Bölüm 2	
Bölge Profili: Orta Asya	20
Kazakistan.....	21
Türkmenistan.....	22
Kırgızistan.....	23
Tacikistan.....	24
Özbekistan.....	24
Ortak Sorunlar	25
Bölüm 3	
Amerika Birleşik Devletleri ve Orta Asya	28
A) Küresel Bakış.....	28
B) Bölgesel Bakış.....	29
Bölüm 4	
Orta Asya Bölgesinde ABD Çıkarları ve Hedefleri	32
Küresel Satranç Tahtasında Orta Asya: ABD'nin Stratejik ve Ekonomik Hedefleri.....	33
A) Küresel Güvenlik Stratejisi.....	33
B) Enerji Kaynaklarına Erişim.....	36
C) İç Dengeler	37
Diğer Stratejiler	37
ABD'nin Bölgesel Müttefik Arayışları	38
Demokrasi Yayma Çabaları.....	40
Eğitim ve Kültürel Faaliyetler	43
Sivil Toplum Kuruluşları	44
ABD Orta Asya'ya Yeni Bir Yaklaşım Geliştirebilir mi?.....	47
Sonuç	50
Kaynaklar	54
Online Kaynaklar	56

ÖZET

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN
ORTA ASYA POLİTİKALARI

Orta Asya havzası, iki temel nedenden ötürü küresel güç denklemlerinin önemli bir ögesi durumundadır. Birincisi, bu bölgenin, Asya'nın yükselen ekonomik güçleri olan Çin ve Hindistan gibi ülkelerin yanı sıra eski bir süper güç olan Rusya'ya komşu olması, ikincisi ise, Ortadoğu'nun ardından en zengin ikinci petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olması. Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan, bağımsızlıklarının yirminci yılına girerken, bir yandan bölge üzerindeki güç oyunlarında yem olmamaya, bir yandan da maden ve enerji rezervlerinin ihracına dayalı ekonomilerini sağlam temellere oturtmaya çalışmaktadırlar.

Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgeye olan ilgisi, iki temel stratejik hedef üzerinde gelişmektedir: Küresel güvenlik ve bölgenin enerji rezervlerinin dünya piyasalarına arzı. ABD'nin bölgeye yönelik diğer politikaları, bu iki temel stratejinin türevleri olarak yorumlanabilir.

Yükselen güç Çin ve Rusya'nın genelde dünyada, özelde Orta Asya üzerindeki etkilerinin sınırlandırılması, ABD'nin küresel güvenlik stratejileriyle doğrudan ilgilidir. 11 Eylül 2001 terör saldırılarının ardından ABD'nin Afganistan'a askeri müdahâlesi, Taliban'ı ve terör odaklarını yok etmeye yetmemiş görünmektedir. Afganistan'a operasyonların NATO şemsiyesi altında devam etmesi, ABD'nin bölgedeki varlığını devamlı hâle getirmiş ve bölge, güvenlik stratejilerinde Orta Asya'nın önemini artırmıştır.

Orta Asya bölgesindeki zengin petrol ve doğal gaz rezervlerinin dünya piyasalarına arzı, ABD'nin enerji jeopolitiğinin ayrılmaz bir parçasıdır. ABD, Rusya'nın enerji hatlarındaki tekeli kırarak, Orta Asya ülkelerine alternatif enerji nakil hatları opsiyonları sunmak istemektedir. Bu hatların bölgeyi Güney Asya'ya veya Kafkasya üzerinden Avrupa'ya bağlaması hedefidir. ABD'li şirketler, doğal olarak bu hatların geliştirilmesinde ve finansmanında yer almak isteyeceklerdir. Enerji nakil hatlarının ve dolayısı ile uluslararası ticaretin güvenliğinin sağlanması, ABD'nin küresel rolüyle doğrudan bağlantılıdır.

Orta Asya'nın Rusya ve Çin eksenine kaymaması, ABD açısından hayati önem taşımaktadır. Bu hedefe ulaşmak için Orta Asya cumhuriyetlerinin politik ve ekonomik açıdan kendine yeter hâle gelerek bağımsızlıklarının güçlendirilmesi ve devlet aygıtlarının meşruiyet zeminlerinin genişletilmesi gerekmektedir. Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının pekiştirilmesi hedefinin, ABD'nin bölgedeki rakipleri tarafından paylaşıldığını düşünmek yanıltıcı olabilir. Örneğin Rusya'nın bölgeyi kendi güvenlik eksenine tekrar çekebilme için verdiği çabalar ve Şanghay Örgütü'nün faaliyetleri, ABD stratejileriyle çelişebilecek niteliktedir.

Rusya ve Çin'e alternatif olarak ABD'nin değişik formatlarda kendini bölgesel güvenlik parametrelerine enjekte edebildiği görülmektedir. Bu stratejinin en önemli ayağı, ABD'nin -artık NATO şemsiyesi altında- Afganistan'da teröre ve Taliban'a karşı verdiği savaşa, bölge ülkelerini de katma çabasıdır. Kırgızistan ve Özbekistan'daki Amerikan askeri üsleri, bölge ülkelerinin NATO ile ortaklık faaliyet programlarına dahil olması ve Kazakistan'ın BM ile ortak müdahâle gücü geliştirmiş olması (KAZBRIG), ABD'nin askeri çabalarından elde ettiği somut sonuçlar olarak değerlendirilmelidir.

ABD'nin Orta Asya bölgesinde ekonomik altyapıyı çeşitlendirmek, sivil toplum kuruluşlarını güçlendirmek, modern eğitime destek olmak, hükümetlerin hesap verebilir olmalarını ve çevre bilincini teşvik etmek, sınır güvenliğini artırmak ve insani yardımlar amacıyla yürüttüğü bir çok faaliyet, doğrudan olmasa da uzun vadede demokratik kültürün yeşermesine yardımcı olacak niteliktedir.

Bölgede kendisine kalıcı bir ittifak arayan ABD, Hindistan'ı kendi yanında Orta Asya parametrelerine dahil ederek Çin ve Rusya'yı dengelemeyi hedeflemektedir. Bölge ile tarihsel ve kültürel derinliği olan Türkiye, yükselen ekonomisi ve risk almaya hazır yeni girişimci sınıfı ile bölgede Hazar ve Kafkasya'nın da ötesinde, ABD'nin büyük yatırım projelerinde yer almaya müsait en meşru güç konumundadır. Üstelik son dönemde Türkiye'nin Rusya ile geliştirdiği olumlu ticari kapasite, bölgede Türkiye'yi büyük projelerde aranan ABD için de güvenilir partner konumuna getirmiştir.

Anahtar Kelimeler;

Orta Asya, ABD-Orta Asya İlişkileri, Orta Asya ve Küresel Güvenlik, Orta Asya-Enerji, Amerika-Dış Politikası.

UNITED STATES POLICIES TOWARDS CENTRAL ASIA

Summary

Central Asia has been an integral part of global rivalry for power for two major reasons. The first one is that the region borders with the rising powers of Asia, China and India, along with an old superpower in the region, Russia. The second reason, which makes Central Asia important, is that its very rich oil and natural gas reserves, second only to the Middle East. In the 20th anniversary of their independence, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Turkmenistan and Tajikistan have been trying to consolidate their state structures by strengthening their economy.

United States' interest in Central Asia seems to be developing over two major strategic and interlinked objectives: global security and the access to the energy reserves in the region. The rest of the American policies towards the region might be interpreted as offshoots of these two major strategies.

Setting limits to the extent of Chinese and Russian aspirations, concerning the Central Asia in particular, has been directly linked to the American global security strategies. American occupation of Afghanistan after the terrorist attacks of September 11 resulted with no tangible success in the declared aim of eliminating Taliban and the linked terror networks. The continuation of military operations against Afghanistan under the NATO umbrella created *de facto* American military presence in the region; a situation further contributes to the critical importance of Central Asia for global and regional security concerns.

In a similar way, access to the rich oil and natural gas reserves in the Central Asia region is an integral part of American geopolitics regarding the world energy resources. It is the declared objective of the United States first to bypass, if not undermine, the Russian monopoly over the regions' energy resources and second to create alternative pipeline options to the countries in the region. The main objective is that to link Central Asia through these pipelines to the world economy; from the South to the rich markets of South Asia and from the Caucasia corridor to European markets.

With its historic and cultural ties to Central Asia, with its resilient growing economy and new class of entrepreneurs, Turkey situated itself as the most legitimate potential partner for larger projects in the region. In addition, increased trade relations with Russia, developed during the last decade, and its strong commitment to the NATO's security objectives in the region further strengthen Turkey's neutrality as a reliable partner.

Keywords:

Central-Asia, United States-Central Asia relations, United States and global security, Central Asia-Energy, American Foreign Policy

Интересы Соединенных Штатов Америки в Центральной Азии

Аннотация

По двум важным причинам Центральная Азия является неотъемлемой частью гонки глобальных сил. Первая причина состоит в том, что этот регион соседствует как с прежней супердержавой Азии Россией, так и с новыми усиливающимися державами Азии, такими, как Китай и Индия; вторая причина - в этом регионе находятся самые богатые в мире после Ближнего Востока запасы нефти и природного газа. За 20 лет после обретения независимости Казахстан, Кыргызстан, Узбекистан, Туркменистан и Таджикистан стремятся укрепить свою экономику и государственные структуры.

Интересы США в Центральной Азии развиваются по двум взаимосвязанным между собой важным стратегическим направлениям: глобальная безопасность и легкий доступ к энергетическим запасам региона. Все остальные интересы Америки в регионе являются производными этих двух основных стратегических направлений.

Отметим, что ограничение влияния России и Китая в контексте Центральной Азии напрямую связано с американской стратегией глобальной безопасности. Вторжение в Афганистан после террористических актов 11 сентября с целью уничтожения талибов и связанных с ними террористических групп закончилось без конкретных результатов. Продолжающиеся военные операции под эгидой НАТО создали де-факто американское военное присутствие в регионе. Это положение вносит определенный вклад в решающее значение Центральной Азии в контексте глобальных и региональных проблем безопасности.

Точно также, доступ к богатым нефтью и природным газом запасам стран Центральной Азии в контексте мировых энергетических ресурсов, является неотъемлемой частью американской геополитики. США открыто и четко определили свои цели: во-первых - разрушить монополию России на рынке энергетических ресурсов региона, во-вторых - создать варианты альтернативных трубопроводов для стран региона. Здесь основной целью является соединение Центральной Азии путем энергетических трубопроводов на юге с богатейшими рынками Южной Азии и посредством кавказского коридора с мировой экономикой в лице европейских рынков.

Турция, имеющая исторические и культурные связи со странами Центральной Азии, благодаря своей гибкой и постоянно развивающейся экономике и новому предпринимательскому классу стремится к участию в качестве партнера в самых крупных проектах в регионе. Кроме того, растущие торговые отношения с Россией в течение последнего десятилетия и строгая привязанность к целям безопасности НАТО в регионе еще больше укрепляет беспристрастность и нейтральность Турции как надежного партнера.

Ключевые слова:

Центральная Азия, отношения между США и Центральной Азией, Центральная Азия и глобальная безопасность, Центральная Азия и энергетика.

GİRİŞ

Orta Asya ülkeleri, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarının 20. yılını tamamlamak üzeredir. Bölge ülkeleri, bir taraftan kendi devlet yapılarına işlerlik kazandırma, kurumsal yapılarını güçlendirme, yer altı ve yer üstü kaynaklarını kendi kontrollerine alma mücadelesi verirken, bir taraftan da bölgede faaliyet gösteren veya göstermek isteyen büyük devletler ve onların talepleri arasında denge kurmaya çalışarak bu süreci tamamlamışlardır. Son yirmi yıl içerisinde kaynaklarını ve siyaseti akıllıca kullanan yönetimler, bağımsızlıklarını pekiştirme yolunda ilerlerken, diğer bazıları da iç ve dış dinamiklerin ülkelerine yansıtıkları tehditlerle mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

Orta Asya bölgesi, küresel dengelerin kesiştiği noktada stratejik bir konumda yer almaktadır. Bölge ülkeleri, bir yandan Rusya, Çin ve Hindistan gibi Asya'nın büyük ülkelerine olan yakınlığın meydan okumalarıyla baş etmeye çalışırken, bir yandan da en büyük küresel güç olarak ekonomisi ve askeri gücüyle bölge parametrelerinde var olmak isteyen Amerika Birleşik Devletleri'nin taleplerini dengelemek ve bir uyum geliştirme çabası içinde olmuşlardır.

Bu çalışma, Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya politikalarını incelemektedir. Amerika ve Orta Asya hakkında genel bilgiler verildikten sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin bölge politikaları ve bölge ile ilgili hedefleri ele alınmaktadır. Küresel enerji jeopolitiğinin ABD için anlamına kısaca değindikten sonra, Orta Asya bölgesi, küresel ve bölgesel jeopolitik içerisinde değerlendirilecektir. ABD'nin Orta Asya bölgesindeki stratejik hedefleri tartışılırken, bölgede demokrasi yayma çabaları ve müttefik arayışları da irdelenecek; ardından Orta Asya'da Sivil Toplum Kuruluşlarının faaliyetleri ve nihayet Türkiye ile ABD arasında Orta Asya'ya yönelik muhtemel işbirliği potansiyelleri ele alınacaktır.

Bu çalışma ile hedeflenen ABD'nin bölgeye duyduğu ilgi ve geliştirdiği politikalarla Orta Asya'yı sadece küresel sistemin içine çekme çabasını göstermek değil, bölgenin bu süreçte yaşadığı sorunlara rağmen geldiği noktaya da ışık tutmaktır. Orta Asya cumhuriyetleri, bir gün tam demokratik sisteme geçmeyi başarırlar veya bu çabayı sürdürmeye değer bulurlarsa bu bile bölge insanların küresel sistemde kendilerine bir konum edinmelerine katkıda bulunacaktır. Nihai olarak da eğer Orta Asya yeni küresel güç denklemlerinde hem coğrafyası, hem de sahip olduğu enerji kaynaklarıyla kritik ve stratejik bir konum işgal ediyorsa, diğer büyük güçlerin yanı sıra ABD'nin bölge politikalarının analiz edilmesi, Türkiye ile muhtemel işbirliklerinin araştırılması anlamında da yol gösterici olacaktır.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN ORTA ASYA POLİTİKALARI

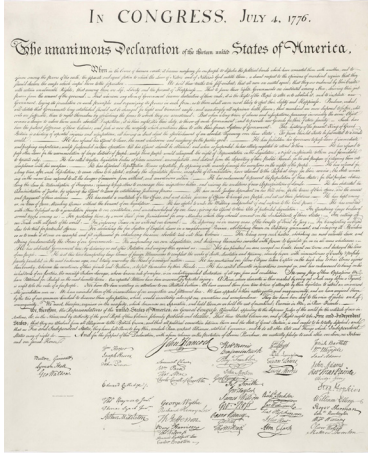
I BÖLÜM

ÜLKE PROFİLİ: AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

- ↳ Sosyal ve Politik Yapı
- ↳ Atlantik Ötesinden Süper Güç Konumuna
- ↳ Ekonomik ve Sosyo-Politik Sorunlar
- ↳ ABD ve Küresel Enerji Jeopolitiği

ÜLKE PROFİLİ: AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

Birleşik Krallığın bir sömürgesi iken 13 eyaletin¹ bir araya gelmesi ile 1776'da Kral'a karşı bağımsızlık mücadelesi başlatan bir ittifak olarak doğan Amerika'nın bağımsızlığı 1783 yılında tanınmış ve yeni devlet, Amerika Birleşik Devletleri (the United States of America) adıyla doğmuştur. Sonraki süreçte 37 eyaletin daha Birliğe (Union) katılması ile ülke, coğrafi anlamda bugünkü büyük sınırlarına ulaşmıştır. Bugünkü sıralamaya göre ABD, 9,826,000 km²'den biraz daha büyük olan yüzölçümü ve 300 milyonu aşan nüfusu ile hem toprak, hem nüfus büyüklüğü açısından dünyanın üçüncü büyük ülkesi konumundadır.

Tarımsal kapasite olarak ABD topraklarının yaklaşık %20'si tarıma elverişli arazilerden oluşmaktadır. ABD, teknolojik açıdan dünyanın en ileri ülkesi olmasına rağmen, dünyada tarıma en çok destek veren ülkeler arasında ilk sıralardadır. Sömürge dönemi plantasyon ekonomilerinden kalma tarım pratiği, ABD'de büyük ölçekli arazilerin spesifik ürünlere ayrılmasını mümkün kılmıştır. Hâl-i hazırda yaklaşık 225 bin km²'lik bir arazi, sulamalı tarım için kullanılmaktadır. Temel tarım ürünlerinde dışa bağımlılık yoksa da çeşitliliğin sağlanması ve ucuza gelmesi nedeni ile özellikle Güney Amerika ülkelerinden ithal edilen tarım ürünleri mevcuttur. Kahve, çay ve kakao gibi lüks tüketimde kullanılan ürünlerin de bir çoğu ithal edilmektedir.

Geniş doğal kaynaklarına ve imkânlarına rağmen, dağıntık şehirleşme ve yenilenemeyen enerji kaynaklarına bağımlılığı, ABD'yi, dünyanın en çok enerji tüketen ve aynı zamanda da karbondioksit salınım oranıyla dünyayı en çok kirleten ülkelerden birisi konumuna getirmiştir.² Ülkenin kendi doğal kaynaklarına verdiği zarar da kontrol edilemez boyutlara ulaşmak üzeredir. Tarımda kullanılan suni gübreler, karbondioksit atıkları ve asit yağmurları nedeniyle toprağın ve temiz su kaynaklarının hızla kirlenmesi söz konusudur. Hızlı şehirleşme nedeniyle de ülkenin büyük zenginliği olan ormanlar kaybedilmekte³ ve bazı bölgelerde çölleşme tehlikesi baş göstermektedir.

¹ Amerikan Bağımsızlık Deklarasyonu'na 1776'da imza atarak destek veren, New York, New Jersey, New Hampshire, North Carolina, South Carolina, Maryland, Massachusetts, Georgia, Virginia, Connecticut, Rhode Island, Delaware ve Pennsylvania eyaletleridir.

² ABD enerji bakanlığının verilerine göre 2009 rakamlarıyla Amerika'nın CO² salınım rakamları 5,424.53 milyon metrik ton civarındadır. <http://www.eia.doe.gov/countries/country-data.cfm?fips=US> [Erişim: 5 Mayıs 2011].

³ Amerika Birleşik Devletleri doğal ormanların kaybı sıralamasında dünyada 7. sırada yer almaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Society of American Foresters raporu, "Loss of U.S. Forest Land," A Position Statement of the Society of American Foresters (5 Aralık 2009).

SOSYAL VE POLİTİK YAPI

Amerika Birleşik Devletleri, temelde bir göçmen-iskan (immigrant-settlement) toplumu olarak şekillenmiştir. Çoğunlukla Kuzey Avrupa bölgesinden gelen beyaz Avrupalıların, 16. yüzyıldan beri yerlilerin yaşadığı bölgeleri savaşla veyahut satın alma yoluyla ele geçirmesiyle başlayan Avrupalı beyazların hâkimiyeti, 1800'lerde bütün Kuzey Amerika kıtasına yayılmıştı. Günümüz rakamlarıyla Amerikalı yerli nüfusun sayısı %1'den az olarak tahmin edilmektedir. Ülkede etnik nüfus dağılımı %80 civarında beyazlardan, yaklaşık %13 Afrika kökenli Amerikalılardan, %5'lik bir grup ise (Çin, Güney Kore, Vietnam gibi) Asya kökenlilerden oluşmaktadır.⁴ Amerika'da İspanyolca ve Portekizce konuşan Güney Amerika kökenlileri de kapsayan önemli bir nüfus varlığı oluşmuş durumdadır. Resmi rakamların yaklaşık %15 civarında gösterdiği Latin kökenli Güney Amerikalıların sayısı hızla artmaktadır.

Dinî dağılım açısından ele alındığında, etnik yapı göz ardı edilerek yapılan bir hesaplamayla, resmi rakamlara göre Protestanların nüfusu %50'nin üzerinde görünmektedir. Katolik nüfus ise %25'ler civarındadır.⁵ Diğer dinlerin dağılımı ise Yahudiler %2, Hindu %1'den az, Müslümanlar ise %0,5'den biraz fazla olarak tahmin edilmektedir. Azınlıklarla ilgili gerçek rakamlar, resmi rakamların üzerinde olabilir. Örneğin 2010 nüfus sayımlarından önce yapılan bazı çalışmalarda ülkede azınlık nüfusun %35'lere ulaştığı ve özellikle 45 yaş altı beyaz nüfusun giderek azaldığı ifade edilmektedir.⁶

Ülkede politik yapının kurucu unsuru olan Anglo-Sakson kökenli Protestan beyazlar, politik ve kurumsal olarak kilit pozisyonlarda önemli rolleri ellerinde tutarlar. Buna rağmen modern Amerikan toplumunun bütün dünyaya örnek olacak seviyede yaşanan özgürlük ortamı, dinî bağların toplumda yer edinmek ve yükselmek için bir engel teşkil etmediği felsefesiyle işlemektedir. Bu durum, 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrası Müslümanlar aleyhine değişmiş gibi görünse de, genel demokratik ortamın korunması anlamında büyük bir felsefe ve sistem değişiminden söz etmek kolay değildir. Federal Soruşturma Bürosu (FBI) ve İç Güvenlik Bakanlığı (Homeland Security) gibi kurumların ülkedeki Müslüman azınlıklara yönelik tedbir içerikli faaliyetlerinin, bazı dinî grupların sürekli şüpheli konumunda algılanmasına katkıda bulunduğu tartışmasıdır. Ancak, her ne kadar 11 Eylül sonrası dönemde ABD'nin kuruluşundan beri dünyaya model olarak sunduğu özgürlük ortamında genel bir daralma eğilimi yaşanmışsa da toplumsal dinamikler, bu eğilimin daha fazla derinleşmesine -en azından şimdiye kadar- izin vermemiştir.

⁴ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/us.html> [Erişim 25 Mart 2011].

⁵ Bu konuda ilginç veriler sunan ARIS (American Religious Identification Survey) 2008 raporuna göre kendilerini Hristiyan olarak tanımlayan nüfusun oranı 1997'de %86 iken 2008'de %76'larda kalmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Barry A. Cosmin ve Ariela Keysar, "American Religious Identification Survey 2008." <http://www.americanreligionsurvey-aris.org/reports/highlights.htm> [Erişim: 7 Mayıs 2011].

⁶ Nicole Santa Cruz, "Minority population growing in the United States, census estimates show," *Los Angeles Times* (June 10, 2010).

ATLANTİK ÖTESİNDEN SÜPER GÜÇ KONUMUNA

Amerika Birleşik Devletleri, bağımsızlıktan sonraki dönemde bazı emperyal açılımlar göstermişse de asıl dünya çapında süper güç konumuna yükselmesi, sonuçlarını etkileyecek şekilde iki büyük *cihan harbine* girmesiyle mümkün olmuştur. Biraz da Birleşik Krallığın istek ve provokasyonlarıyla I. Dünya Savaşı'nın içine çekilen ABD, Nisan 1917'den itibaren savaşın dengesini Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun da içinde yer aldığı *merkezi güçler* aleyhine değiştirecek bir etkiye bulunmuştur. I. Dünya Savaşı'nın Avrupa kıtasında yol açtığı ekonomik hasar ve özellikle Alman ekonomisini çökertmesi, iki savaş arası dönemde Avrupa kıtasının önemli ülkelerinde otoriter rejimler üretmiştir. Almanya'nın savaş sonrası girdiği ekonomik darboğazdan ancak otokrat bir liderle güçlenerek çıkabilmesi, bir anlamda II. Dünya Savaşı'nı kaçınılmaz hâle getiren sürecin de başlamasını tetiklemiştir. ABD'nin II. Dünya Savaşı'na iştiraki biraz geç de olsa sonuçları açısından I. Dünya Savaşı'na nazaran daha dramatik

derecede belirleyici olmuştur. ABD'nin Aralık 1941'de (savaş başladıktan 15 ay kadar sonra) Pearl Harbor baskınının ardından savaşa girmeye karar vermesi, Alman işgali altındaki Fransa'nın ve Orta Avrupa'nın özgürleşmesini, Birleşik Krallığın rahatlatılmasını ve Avrupa'nın otoriter rejimlerden kurtularak özgür ve demokratik sistemlere geçişini hızlandırıcı bir dizi önemli etki doğurmuştu. ABD'nin dünya çapında

hegemonya sağlayacak seviyeye yükselmesinde, savaş süresince oluşturup geliştirdiği savunma sanayinin çok büyük katkıları olmuştur.⁷ Ancak bu konumun ekonomik sahada Batı ülkeleri tarafından da kabul edilmesi, finansal içerikli bir antlaşma ile gerçekleşmiştir. Savaş sonrası dünyada ekonomik sistemin düzenlenmesi için 1944 yılında ABD'nin New Hampshire eyaletinin Bretton Woods şehrinde 45 ülkenin katılımı ile yapılan toplantıda, dünyada hâlâ yürürlükte olan uluslararası ekonomik bir sistem öngörüldü.⁸ Bu antlaşma ile Amerikan para birimi dolar, özgür dünya tarafından rezerve parası olarak kabul ediliyordu (1 ons altının fiyatı 45 \$'a sabitlenmiş; dolar bir anlamda altınla eşdeğerlilik kazanarak dünya finans piyasalarına hâkim olan döviz konumuna yükselmiştir).

⁷ Bk. Barton C. Hacker, *American Military Technology: The Life Story of A Technology* (Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press, 2006) ve Alex Roland, "Technology and War: A Bibliographic Essay," *Military Enterprise and Technological Change, Perspectives on the American Experience* ed. Meritt Roe Smith (MIT Press, 1985) s. 347-380.

⁸ Filippo Cesarano, *Monetary Theory and Bretton Woods, The Construction of An International Monetary Order* (Cambridge, MA: Cambridge University Press, 2006).

EKONOMİK VE SOSYO-POLİTİK SORUNLAR

Amerika Birleşik Devletleri günümüz rakamlarıyla 14 trilyon \$'lık gayr-ı safi milli hasılasıyla dünyanın en büyük ve en ileri düzey ekonomisini temsil etmektedir. Kişi başına düşen milli gelir 47,000 \$'ın üzerinde⁹ olmasına rağmen, gelir dağılımı konusunda ciddi sıkıntıları vardır. En zengin üst dilimle, en fakir alt dilim arasındaki farkın özellikle George W. Bush (2000–2008) dönemiyle hızla alt gelir grubu aleyhine artması, ülke zenginliğinin toplumsal katmanlara anlamlı bir dağılımını mümkün kılmamaktadır. Bu büyük sorun topluma ve özellikle orta sınıf ve altına değişik şekillerde yansımaktadır. Özellikle 2008 konut kredisi finansmanlarında başlayan krizle birlikte yükselen işsizlik oranı, silahlanmaya ayrılan bütçenin inanılmaz bir hızla artması, kayıtsız göçmenlerin kontrol edilmesi sorunu, dar gelirlilerin sağlık giderlerinin karşılanması, birçok eyalette eskiyen altyapıların yenilenmesi ve zaten yüksek olan eğitim ücretlerinin giderek artması gibi konular ABD'de acil çözüm bekleyen önemli ekonomik sorunlar arasındadır.

ABD, devasa ekonomisine rağmen, artık süreklilik arz eden büyük bir dış borç yüküyle (2010 rakamlarıyla genel borç 14 trilyon, devlet borcu 1,2 trilyon \$) mücadele etmektedir. Küresel ekonomik kriz henüz sonlanmamış, kayıtlı işsizlik oranında ciddi düşüşler henüz sağlanamamıştır. Her ne kadar ekonomik açıdan bir üst seviyeye atlamış olsa da (örneğin biyokimya, genetik ve nano-teknoloji ile ilgili araştırmalar), yüksek üretim maliyetleri nedeniyle reel ekonominin büyük kısmı Çin, Tayvan ve Malezya gibi maliyetlerin düşük olduğu ülkelere kaymaktadır. Asya'nın yükselen ekonomilerinde üretimi tercih eden ABD firmaları, vergi muafiyetlerinden, düşük ücret ve hukuki esnekliklerden yararlanmaktadırlar. Ucuz maliyetlerle ABD'ye giren Asya menşeli ürünler, ABD'yi hızla kontrolsüz tüketim ekonomisine sürüklemektedir.

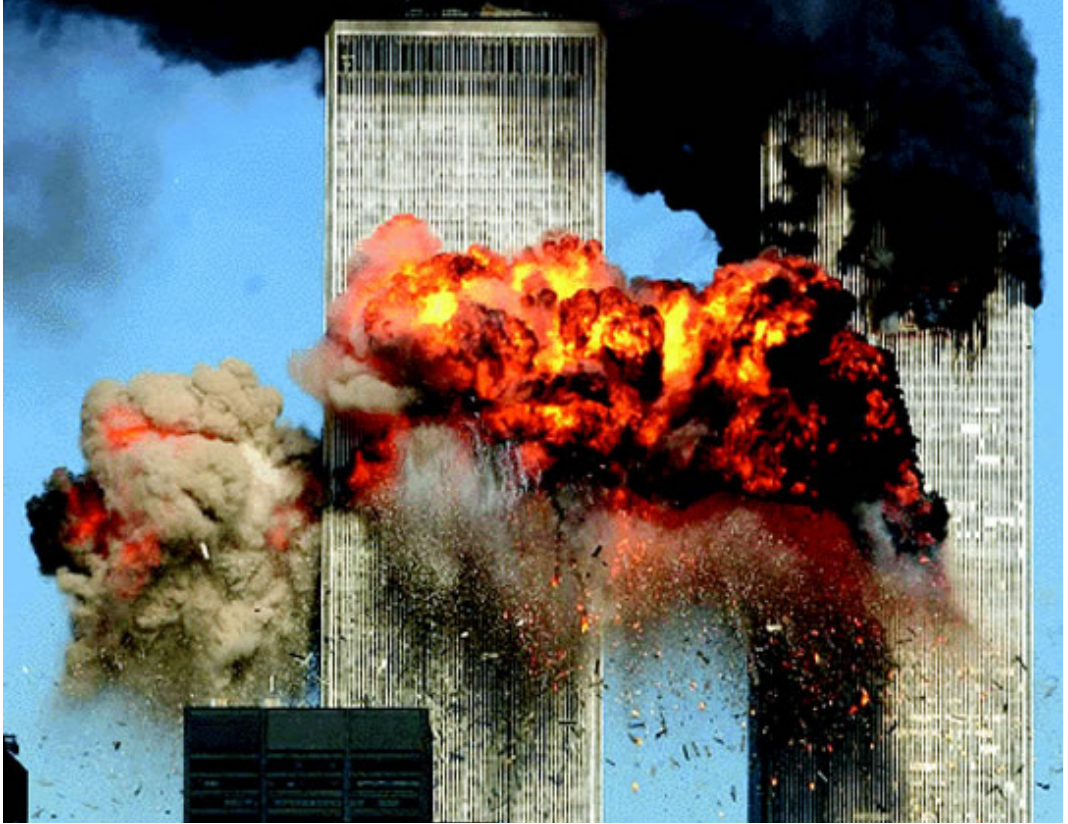
ABD'de reform bekleyen iki önemli sorundan birisi olan sağlık ve sağlık finansmanı konusu, ABD Başkanı Obama tarafından güçlükle hayata geçirilebilmiştir ama Obama yönetimine zorlu düşmanlar kazandırmıştır.¹⁰ Dünyayı yakından ilgilendiren Amerikan finans sektörünün (bir anlamda Wall Street'in) reformu ise, ikinci büyük konu olarak hâlâ beklemektedir. Bunlara ilaveten artan fiyatlar nedeniyle alım gücünün azalması, konut kredisi kriziyle başlayan ve hâlâ toparlanamayan inşaat sektörü, işsizliğin bir türlü istenen seviyelere çekilememesi, önemli sorunlar arasında yer almaktadır.

⁹ Bkz. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/us.html> [Erişim: 4 Nisan 2011].

¹⁰ Kongre ve Senato'daki muhâlefetin yanı sıra bkz. David Brooks, "The Pragmatic Leviathan," *New York Times* 18 Ocak, 2010 ve Michael Moore, "Why the Current Bills Don't Solve Our Health Care Crisis," 29 Eylül 2009, http://www.huffingtonpost.com/michael-moore/why-the-current-bills-don_b_302483.html. [Erişim: 14 Mart 2011].

Azınlık statüsünde kabul edilen Latin (Güney Amerika) kökenli vatandaşların sayısındaki hızlı artış da, ülkenin kuruluşunda etkin rol oynamış beyazların mevcut demografik üstünlüğünü yakın bir zaman diliminde sarsacak seviyelere ulaşmış durumdadır.¹¹ Kayıtsız göçmenleri sınır dışı etmek, haklarını sınırlamak, kaçak geçişleri önlemek amacıyla Meksika sınırına duvar örmek gibi alınan önlemler, ara sektörlerde çok fonksiyonel işlerde çalışan bu grubu ve ülke ekonomisine yaptıkları katkıları sınırlayıcı etkiler doğurmaktadır.

Ülkede tarihi olarak var olagelen ırkçılık sorunu, Afrika kökenli Amerikalıların bir kısmını marjinalleştirmiş, sistemin içinde ama sistemi gönülden kabul etmekte zorlanan bireyler hâline getirmiştir. ABD'deki ırkçılık eğilimlerinde sorunun güçlü tarafının, siyahların varlığını ve sistemde beyazlarla eşit haklara sahip olmasını kabullenemeyen bazı radikal beyaz gruplar olduğunu da unutmamak gerekir. Özellikle az eğitim almış, ekonomik durumu zayıf Afrika kökenli Amerikalılar, büyük şehirlerde kendi gettolarına çekilmiş görünmektedir.

Benzer şekilde 11 Eylül 2001 terör saldırılarının ardından Amerika toplumunun dar da olsa bir kesiminde oluşan karşıt fikirlilik hâli, kısmen devam etmekte, özellikle Arap kökenli Müslüman vatandaşlar önyargıları aşmakta bir takım güçlüklerle karşılaşabilmektedir. Bütün bunlara rağmen, Amerika'nın geleneksel yüksek

¹¹ Samuel Huntington, *Who Are We? The Challenges to America's National Identity* (New York: Simon & Schuster, 2004) adlı eserinde bu ve benzer sorunları 11 Eylül sonrası dönem için yeniden irdelemekte ve gelecekte ABD için ilginç kimlik politikaları önermektedir.

demokrasi kültürünün bu tür sorunları daha fazla derinleşmeden çözecek kapasitede olduğu aşıkardır.

Amerika, dünyanın en büyük enerji tüketen ülkesi olarak ilginç bir ikilem yaşamaktadır. Bir yandan mevcut yaşam kalitesini geriye düşürmemek için sürekli petrol ve türevi ürünler ithal etmek zorundadır. Öte yandan küresel bir güç olarak kendisini dünyadaki mevcut petrol kaynaklarının güvenliğini sağlamakla da yükümlü hissetmektedir. Dolayısı ile Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkasya bölgesi enerji rezervlerinin güvenli bir şekilde dünya pazarlarına ulaşmasını sağlamak da ABD'nin öncelikleri arasındadır.

ABD'nin mevcut küresel gücü, krizlerle boğuşan ekonomisine rağmen büyük kaynaklar ayırdığı silah sektörünün dünyada öncü konumunu korumasına da bağlıdır. Ekonomik krize ve politik duruşuna ters düşmesine rağmen Obama yönetimi, bir önceki dönemde 500 milyar dolar civarında olan silahlanma bütçesini, 2010 bütçesinde ciddi oranda artırarak 719 milyar dolara çıkarmıştır.¹² İçerde milli sanayii canlandıracağına şüphe olmayan bu meblağ, yıllık bütçede en büyük masraf kalemi olarak görünmektedir.

ABD VE KÜRESEL ENERJİ JEOPOLİTİĞİ

Yirminci yüzyılın başlarında dünyanın ilk petrol üreten ve ihraç eden ülkelerinden birisi olmasına rağmen, gelişen sanayi ve ısınma sektöründe doğal gaz ve petrol kullanımı nedeniyle Amerika, zamanla dünyanın en fazla petrol tüketen ülkesi konumuna gelmiştir. Günlük 20 milyon varilden fazla petrol tüketimi ile ABD halkı, küresel ölçekte en büyük petrol müşterisidir.

Amerika Birleşik Devletleri, 19. yüzyılın sonlarına doğru sanayileşme devrimini tamamlamış, büyük kaynaklara sahip bir ülke olarak dünya sıralamasında yerini almıştı. Ülke, demiryolları ve motorlu taşıtlar açısından büyük bir kapasiteye sahipti. Petrol üreticisi büyük şirketlerin etkisiyle Amerika, 20. yüzyılın başlarında motorlu taşıtları önceleyen bir ulaşım ağı oluşturma tercihinde bulunmuştu.¹³ Her ne kadar bir çok bölgeye demiryolu ulaşımı mümkün olsa da 1920'lerden itibaren altyapı finansmanları karayolu taşımacılığı üzerine yoğunlaşmıştı. Bugün ABD'de federal hükümetin sübvansiyonlarına rağmen, demiryolu ulaşımının çok pahalı olması, halkı kara yolu

¹² Sam Perlo-Freeman, Olawale Ismail ve Carina Solmirano, "Global Economic Crisis Yet to Slow World Military Expenditure Growth," *SIPRI Yearbook 2010, Military Expenditure* (Stockholm: 2 Haziran 2010).

¹³ Thomas L. Karnes, *Asphalt and Politics A History of American Highway System* (Jefferson, NC: McFarland & Company Inc., Publishers, 2009).

ulaşımını tercih etmeye teşvik etmektedir. Ülkede karayolu ağları, kalite açısından demiryollarından çok üstün konumdadır; petrol fiyatlarının düşüklüğü ve araç fiyatlarının diğer batı ülkelerine göre çok daha ucuz olması da bu tercihi sürekli ve çekici kılmaktadır. Mevcut duruma bir de 1980'lerden itibaren artarak toplumun tercihi hâline gelen büyük spor araçlar (SUV) da eklenince, ABD'de yıllık en büyük petrol tüketim kaleminin %80 oranlarıyla ulaşım kullanımlarına gitmesi anlaşılır hâle gelmektedir.

ABD'nin yukarıdaki nedenlerle iç pazarına sürekli ve yüksek miktarda ucuz enerji sağlama zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Tükettiğine oranla çok az bir yüzde olsa da ABD, kendisi de petrol üreten bir ülkedir; ancak iç pazar gereksinimlerini yüksek oranda ithal yoluyla karşılamak durumunda kalmaktadır. Günlük 20 milyon varillik petrol tüketiminin yaklaşık 12 milyon varilli ithal yoluyla karşılanmaktadır.¹⁴ Bu nedenle enerji fiyatlarının aşırı yükselmemesi ve enerji sağlayan hatların kesintiye uğramaması¹⁵, ABD'nin enerji güvenliği konseptinin küresel ve milli ölçekte önemli parametreleridir.

ABD ayrıca, küresel güç olarak konumunu sürdürebilmek için dünya enerji kaynaklarını ve enerji sevk ve nakil hatlarını kendi kontrolü altında tutmak istemektedir.¹⁶ Çin, Hindistan ve Japonya gibi Asya ülkelerinin önlenemeyen ekonomik yükselişleri, Avrupa Topluluğu ülkelerinin avro bölgesini kurarak kendilerini bir anlamda dolar kaynaklı oluşabilecek muhtemel küresel risklere karşı koruma altına almaya çalışmaları ve içerdeki ekonomik durgunluk, ABD'yi dünyada eşsiz konumda olan askeri gücünü, küresel jeopolitik menfaatleri için kullanmaya itmektedir. 11 Eylül terör saldırılarının ardından verilen askeri tepkiler, Irak ve Afganistan'ın işgal edilmesi, ABD'yi hem Ortadoğu, hem de Orta Asya enerji havzalarını fiziki olarak yakından izleyebileceği noktaya getirmiştir. Dolayısı ile en azından Orta Asya ekseninden bakıldığında, ABD'nin bölge ile olan ilişkileri küresel enerji ve jeopolitik denkleminin bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

¹⁴ Bkz. http://www.eia.doe.gov/totalenergy/data/annual/pdf/sec5_9.pdf [Erişim: 5 Mayıs 2011].

¹⁵ Daniel Yergin, "Ensuring Energy Security," *Foreign Affairs* Vol. 85, No. 2 (Mart – Nisan, 2006), s. 69-82.

¹⁶ Lawrence Sáez, "U.S. Policy and Energy Security in South Asia, Economic Prospects and Strategic Implications," *Asian Survey* Vol. 47, No.4, (July/August 2007), 657-678.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN
ORTA ASYA POLİTİKALARI

III. BÖLÜM

BÖLGE PROFİLİ: ORTA ASYA

- ◊ Kazakistan
- ◊ Türkmenistan
- ◊ Kırgızistan
- ◊ Özbekistan
- ◊ Tacikistan
- ◊ Ortak Sorunlar

BÖLGE PROFİLİ: ORTA ASYA

Bu çalışmada kullanılan Orta Asya terimi, Sovyetler sonrası bağımsızlıklarını kazanan 4 Türki cumhuriyet (Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Özbekistan) ile çoğunluğun Farsça konuştuğu Tacikistan'ı da içeren bir ifade olarak kabul edilmelidir.

Orta Asya ülkeleri, büyük yüzölçümlerine nazaran mütevazî nüfuslar barındırır. Bölge, toplamda 4 milyon km²'den fazla bir alanda yaklaşık 69,5 milyon insanın yaşadığı bir coğrafyadır. Yüzölçümleri ve nüfus dağılımları açısından; Kazakistan 2.724.900 km² ve 15,5 milyon, Türkmenistan 488.000 km² ve yaklaşık 5 milyon, Özbekistan 447.400 km² ve 28 milyon, Kırgızistan 200.000 km² ve 5,5 milyon, Tacikistan 143.000 km² ve 7,6 milyon nüfus olarak sıralanabilir.

Etnik açıdan ele alındığında bölge ülkeleri, Sovyetler döneminin mirası olarak farklı kimlikleri barındırır. Bazı ülkelerde yerel etnik nüfus çoğunlukta olmasına karşın, diğer bazılarında ilginç dağılımlar göze çarpar. Etnik sadelik açısından ele alındığında ise, Türkmenistan %85 Türkmen (%5 Özbek, %4 Rus), Özbekistan %80 Özbek (%5,5 Rus, %5 Tacik, %3 Kazak, %2,5 Karakalpak), Tacikistan % 80 Tacik, (%15 Özbek, %1 civarında Rus ve Kırgız) nüfus oranlarıyla öne çıkmaktadır. Kırgızistan %65 Kırgız, %14 Özbek ve %12,5 Rus nüfusu ile daha çeşitli bir etnik dağılım gösterirken; Kazakistan ise %54 Kazak (%30 Rus, %4 Ukraynalı, %2,5 Özbek ve %2,5 Alman nüfus ile etnik çeşitliliği zengin olan ülkeler arasındadır.

Siyasi olarak bölgede devlet aygıtı, genel olarak otoriter veya yarı-otoriter liderler etrafında örgütlenmiş durumdadır. Seçimler bazen partiler veya adaylar arasında gerçekleşse de muhâlefet partileri gerçek anlamda gelişmemiş olduğu için sonuçları önceden tahmin edilebilir niteliktedir. Ekonomik kaynakların kısıtlı olması ve olanların da devlet tarafından kontrol edilmesi, bölgede tam anlamıyla bir demokratik modelin gerçekleşmesinin zaman alacağını düşündürmektedir.

Ekonomik açıdan bölge ülkelerinin temel karakteristiği olarak petrol, doğal gaz ve değerli madenler gibi yer altı zenginliklerini dış pazarların kullanımına sunarak ayakta kalmaya ve gelişmeye çalışan bir yapısal model hakimdir. 2010 tahmini rakamlarıyla ülke bazında bazı ekonomik verileri değerlendirecek olursak, aşağıdaki çerçeveye ortaya çıkacaktır

KAZAKİSTAN

Azımsanmayacak derecede petrol yatakları, uranyum, bakır ve çinko madenlerine sahip olan Kazakistan, bölge ülkeleri arasında en büyük nüfusa sahip olmasa da, en büyük ekonomiye sahip olan ülkedir. Yıllık 197 milyar \$'lık GSMH (GDP) rakamlarıyla, kişi başına düşen geliri 12,800 \$ civarındadır. Kazakistan'ın 30 milyar varil civarında petrol ve 2,4 trilyon m³ doğal gaz rezervleri bulunduğu tahmin edilmektedir.¹⁷

Kazakistan ekonomisi, büyük oranda yer altı zenginliklerini dış pazarlara ihraç etme yoluyla 2000–2007 yılları arasında yıllık %9 gibi ciddi bir büyüme oranı yakalamıştır. 2007'de başlayan küresel ekonomik kriz Kazakistan'ı, sadece enerji kaynaklarına dayalı ekonomisini çeşitlendirme konusunda teşvik eden bir etki oluşturdu. Kazakistan ulaşım, ilaç, petrokimya, telekomünikasyon ve gıda sektörlerinde yabancı yatırım çekme ve sektörleri yenileme arayışları içerisinde. Bu hedeflerin başarılı bir yansıması olarak Kazakistan, 2010 yılında ülkeye tahminen 7 milyar \$ civarında yabancı yatırım çekmeyi başarmıştır.

¹⁷ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>

TÜRKMENİSTAN

Türkmenistan, bağımsızlığın ardından altyapı ve sermaye eksikliği nedeniyle uzun bir süre petrol ve doğal gazını dış pazarlara etkin aktarma konusunda sorunlar yaşadı.

Hayat boyu devlet başkanlığı statüsünde olan Saparmurat Niyazov'un Aralık 2006'daki ölümünün ardından Şubat 2007'de ilk defa yapılan ve birden çok adayın katıldığı başkanlık seçimlerinde Gurbanguly Berdimuhamedov, seçimleri kazanarak devlet başkanı oldu. Berdimuhamedov'un Türkmenistan ekonomisini dışa açma konusunda önceki yönetime göre daha cesur kararlar alması, enerji nakil hatları projelerinde de Türkmenistan'ın alternatiflerini artırdı. 2010 yılı başlarında tamamlanan Çin ve İran enerji nakil hatları Türkmenistan'ın dış pazar alternatiflerini çeşitlendirmiş görünmektedir. Yaklaşık 7,5 trilyon m³ civarında dünyanın üçüncü büyük rezervleri olarak tahmin edilen Türkmenistan doğal gazı, Batılı ülkelerin pazarlarına aktarılmak için de projelendirilmektedir.

Tarım üretimi açısından pamuk ve buğday dışında bir çeşitliliği olmayan Türkmenistan'da pamuk üretimi, yıllık gelirin %10'unu sağlamasına karşın, çalışan nüfusun %50'sini istihdam etmektedir. Bu açıdan Türkmenistan'da iş gücünün üretim sektörlerine anlamlı bir dağılımından bahsetmek hayli zordur. Ülkede temel ekonomik faaliyet, petrol ve doğal gaz rezervlerinin dış pazarlara arzı yoluyla oluşur. Türkmenistan'ın 2010 yılı GSMH'sı 36,6 milyar dolara (kişi başına 7,600 \$) ulaşmış durumdadır.¹⁸

¹⁸ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>

KIRGIZİSTAN

Bağımsızlıktan sonra 2005'e kadar yönetimde kalan Asker Akayev, 2005'deki yaygın gösteriler nedeniyle görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Akayev'in yerini, başkanlık seçimlerini kazanan (eski başbakan) Kurman Bakıyev aldı. Bakıyev, 2009 yılındaki seçimleri de kazanmış görünüyordu. Şaibeli sonuçlar halkın tepkisine neden oldu ve hem içerde, hem de uluslararası platformda büyük reaksiyon doğurdu. Ülke kaynaklarının sorumsuz bir şekilde kullanılması, Bakıyev'in oğlunu kendi yerine hazırlama girişimleri, isyanları tetikleyen diğer nedenler arasındaydı. Bakıyev yanlılarıyla göstericiler arasındaki çatışmalar bir iç savaşa dönüşmek üzereyken kriz, Bakıyev'in ülkeyi terk etmesiyle son buldu. İsyancıların başarılı olmasının ardından yayımlanan bir başkanlık bildirisi, yeni devlet başkanı Roza Otunbayeva'nın Ekim 2011'de yapılacak devlet başkanlığı seçimlerine kadar görevine devam etmesini öngörmektedir.

Kırgızistan ekonomisi, asıl itibarı ile altın ihracından elde edilen gelirlerle çevrilmiştir. Tarım ürünleri de madencilik'in alternatifi olmasa da önemli bir sektördür. Tütün ve pamuk ihraç eden ülke; et ve yün üretimini kendi iç pazarında eritmektedir. Bağımsızlığın ardından liberal ekonomik sisteme geçmek için cesur atılımlar yapan Kırgızistan, Dünya Ticaret Örgütü'ne ilk kabul edilen BDT üyesi ülkedir.¹⁹ Fakirliği azaltmak üzere 2005 yılında başlatılan çalışmalar henüz önemli neticeler vermeden, Nisan 2010'da Bakıyev'in görevini bırakmasıyla sonuçlanan süreç, Kırgızistan'ı eskiden olduğundan daha fazla dış yardımlara muhtaç hâle getirmiştir.²⁰ İsyanı takip eden etnik çatışmalar ülke altyapısına zarar verdiği gibi, yabancı sermayenin de cesaretini kırmıştır.

¹⁹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>

²⁰ Örneğin Bakıyev sonrası oluşan hükümete, 30 Nisan 2009 tarihli Milliyet gazetesinin "Rusya'dan Kırgızistan'a kredi." başlıklı haberine göre Rusya yeni yönetime 300 milyon \$'lık 40 yıl vadeli bir kredi açmış ve yüksek meblağlı yardım sözü de vermiştir. 29 Nisan'da Kırgızistan Başbakanı Almazbek Atambayev'in Türkiye'yi ziyaretinde ise başbakan Erdoğan tarafından 60 milyon doları aşkın bir yardım/hibe paketi deklare edilmiştir.

TACİKİSTAN

Nüfusun çoğunluğunun Farsça konuştuğu Tacikistan, eski Sovyet Cumhuriyetleri arasında kişi başına düşen 2.000 \$'lık milli gelire en alt sırada yer almaktadır. (GSMH 2010 tahmini 14,6 milyar \$).²¹ Her ne kadar henüz etkin olarak işletilemese de Tacikistan, gümüş, altın ve uranyum rezervlerine sahiptir. Tarım sektöründe en önemli ürün pamuktur ve üretim süreci çoğunlukla devlet kontrolündedir. Bazı projeler için IMF yardımı alan ülkede; Rusya ve İran'ın hidroelektrik santrallerine yatırımları mevcuttur. Tacik hükümeti ayrıca Çin'den altyapı yatırımları ve elektrik hatları için, ABD'den ise 2007 yılında Tacikistan'la Afganistan'ı bağlayan bir karayolu projesine finansman sağlamıştır.

ÖZBEKİSTAN

Doğal gaz, petrol ve altın rezervleri açısından zengin kaynaklara sahip olan ülkenin doğal gaz, altın, pamuk ürünleri ve uranyum²² gibi değerli mineraller ihracatına dayalı bir ekonomisi vardır. Özbekistan, bölgede en çok altın rezervine sahip olan ülkedir. En çok makine teçhizatları, kimyevi maddeler, gıda ve metal ürünleri ithal etmektedir. En büyük ticari partneri Rusya'dır, arkasından Çin ve İsviçre gelmektedir.

²¹ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ti.html>

²² Örneğin Özbekistan'ın ABD'ye en büyük ihracat kalemi uranyumdur.

2009 rakamlarıyla kişi başına düşen milli gelir tahmini olarak 2,800 \$ civarındadır.²³ Nüfusun %90'ının Sünni Müslüman olduğu ülkede okur yazarlık oranının %95'leri aştığı tahmin edilmektedir. Özbekistan, Orta Asya ülkeleri arasında en iyi yetmiş ve yetenekli *çalışan* sınıfa sahip ülke konumundadır.

Ülke, bağımsızlığın kazanıldığı 1 Eylül 1991'in ardından 1 Aralık 1991'de yapılan seçimlerden itibaren eski Sovyetler sisteminde Özbek Komünist Partisi Birinci Sekreteri olarak görev yapmış olan İslam Kerimov tarafından yönetilmektedir. Kerimov'un 1991, 1995, 2000 ve 2007 yıllarında girdiği seçimleri %88 veya %91 gibi oranlarla kazanması, seçimlerde Kerimov'un karşısına anlamlı muhalif adayların çıkmaması, sonuçların güvenilirliğine ve gerçekte işleyen bir seçim sisteminin varlığına gölge düşürecek boyutlardadır. Bu nedenle AGİT, 2009'daki parlamento seçimlerine kapsamlı bir gözlemci heyeti göndermek yerine küçük bir gözlem grubu göndermeyi tercih etmiştir.

Özellikle petrol ve doğal gaz rezervleri bakımından dünyada Ortadoğu'nun ardından ikinci sırada yer alan Orta Asya havzasında yer alan ülkeler, bu rezervlere dayalı bir ekonomik model geliştirmişlerdir. Bu cumhuriyetlerde alternatif ekonomik açılımların yeterli düzeye gelinceye kadar da yer altı minerallerin ve enerji kaynaklarının ihracına dayalı gelişme modelinin izlenmeye devam edeceği açıktır.

ORTAK SORUNLAR

Orta Asya bölgesi ülkeleri, genel olarak benzer sorunlarla mücadele ederek yirmi yıllık bağımsızlık süreçlerini tamamlamışlardır. En büyük sorun, bağımsızlık süreci sonrası devletlerin kurumsal kimlikleriyle kökleşmesi ve kaynak kullanımlarını maksimize ederek bağımsızlığı sürdürülebilir hâle getirme mücadelesidir.

Diğer önemli bir sorun ise, Sovyetler Birliği sisteminden kopmakla birlikte bu ülkelerin, kısa sürede kendini toparlayan Rusya'nın öncülüğünde şekillenen BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) üyesi olarak eski yörüngelerine tekrar döndükleri varsayılmaktadır. Bu yaklaşıma göre Orta Asya yöneticileri, Batının -demokrasi gibi- temel değerlerine içten yaklaşım sergilememekte ancak Batı, mevcut yönetimleri desteklediği ve güçlendirdiği oranda gönülsüz de olsa taraf görünmektedirler. Örneğin, bazı Orta Asya ülkelerinde çok partili sistemin adı olsa bile partiler eğer muhâlefetteyse ya çok zayıf veya göstermeliktir; eğer iktidarda ise rejimin bir parçası gibidir. Aşırı bir güvensizlik üzerinde yükselen ve etkilere açık kalabilen bir bürokratik yapı, gelir dağılımındaki adaletsizlikler ve kısıtlı ekonomik kaynakların devlet tekelinde olması gibi konular, benzerlik gösteren temel sorunlardır.

²³ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>

Enerji kaynaklarının etkin kullanımı ve bağımsızlıkların konsolide edilmiş yönetimlerle devamı gibi konularla ilgisiz gibi görünen ancak muhtemelen tüm bunlardan daha önemli bir sorun, Orta Asya ülkelerinin geleceğine ilişkin en büyük tehlikeyi oluşturmaktadır: Doğal eko sistemin korunmasına ilişkin çevre sorunları. Örneğin Kazakistan'da Sovyetler döneminden kalma nükleer denemeler dolayısı ile radyoaktif atıklarla kirlenmiş bölgeler, insan ve çevre sağlığına ciddi tehdit oluşturmaktadır. Tarım arazilerinde aşırı sulama nedeniyle toprağın tuzlanması, su kaynaklarının kuruması ve yüksek oranda kullanılan suni gübreleme nedeniyle verimlilik giderek azalmaktadır. Türkmenistan'da ise, zaten var olan çöllerin yanı sıra, ilave çölleşme tehlikesi, toprağın ve yer altı içme su kaynaklarının kimyasal atıklar nedeniyle kirlenmesi gibi sorunlar, tarım ve yaşam alanlarını yok etmektedir. Hazar Denizi'nin kirliliği ve su kaybı, Hazar'a kıyısı olan bütün ülkeleri ilgilendiren ve radikal çözümler bekleyen sorunlar arasındadır.²⁴

Bölgenin çok kısıtlı doğal su kaynakları, orman ve yeşil alan kayıpları, ani ve aşırı kuraklık tehlikeleri, temel gıdalara erişim gibi bir dizi temel sorun bölgenin gelecekle ilgili vizyonunda radikal kırılmalara yol açabilecek potansiyeller taşımaktadır.

²⁴ William Ascher ve Natalia Mirovitskaya, eds. *The Caspian Sea: A Quest for Environmental Security* NATO Science Series (Norwell, MA: Kluwer Academic Publishers, 2000).

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN
ORTA ASYA POLİTİKALARI

III BÖLÜM

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ VE ORTA ASYA

- › Küresel Bakış
- › Bölgesel Bakış

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ VE ORTA ASYA

A) KÜRESEL BAKIŞ

Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte başlayan süreç, dünyada iki kutuplu sistemin de çöküşünü getirmişti. Buna rağmen yeni bir jeopolitik sistemin derhal hayata geçmesi mümkün değildi. İki kutuplu sistemin yerine nasıl bir dünya sisteminin oluşacağı ve 1980'lerde başlayan bu inanılmaz dönüşüm sürecinin dinamikleriyle ilgili olarak ABD'de bazı teorik argümanlar ortaya atılmıştı. Bunların öncülerinden birisi Francis Fukuyama'nın *The National Interest* dergisinde²⁵ yayımlanan makalesinde öne sürdüğü

üzere tarih artık sona ermişti. Fukuyama, liberal demokratik sistemlerin sosyalist veya komünist modellere galip geldiğini ve artık insanlık tarihinde yeni bir dönemin başlayacağını öne sürüyordu. Fukuyama daha sonra bu makalesindeki tezlerini *The End of History and the Last Man* adlı kitabında detaylandırarak, bireylerin tanınma ve ciddiye alınma (dignity) arzularının liberal demokrasilerin başarılı olmalarını sağlayan en büyük motivasyon olduğunu ifade etmekteydi.²⁶ Fukuyama'nın bu tezine göre Soğuk Savaş sonrası Orta Asya'nın liberal demokratik modele doğru ilerlemesi kaçınılmazdı; ne var ki bu liberalleşmenin bazı yerel dinamikler veya otoriter rejimleri temsil eden Rusya ve Çin gibi güçlerin olumsuz etkisiyle kesintiye uğratılması ihtimali her zaman vardı.

²⁵ Francis Fukuyama, "The End of History?," *The National Interest* 16 (Summer 1989): 3–18.

²⁶ Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York: Avon Books, 1992).

Bu liberal modele gelebilecek tehditleri tartışan başka bir teorik önerme de, Bernard Lewis'in 1990'da *The Atlantic Monthly* dergisinde çıkan "The Roots of Muslim Rage"²⁷ adlı makalesinden mülhem, Medeniyetler Çatışması tezini önce tartışan sonra kabullenen Samuel Huntington'dan gelmiştir.²⁸ Huntington'ın bölge ile ilgili öngörülerinde, yeni İslami hareketlerle Rus Ortodoksluğu arasındaki çekişmenin bir medeniyetler arası savaşın öncülleri olabileceği iddiası yer almaktadır. Huntington'a göre, Çeçenlerle Taciklerin Rusya'ya karşı verdikleri savaş bunun en önemli göstergesidir ve medeniyetler arasındaki kırılma hattını işaret etmektedir. Öte yandan, bağımsızlıklarını kazanmasından bu yana geçen sürede bölge ülkelerinin, Forsyth ve diğerlerinin de ifade ettiği gibi,²⁹ Huntington'un beklediği şekliyle Rusya ile mevcut sorunlar ve sınır anlaşmazlıkları nedeniyle Ortadoğu'daki diğer Müslüman ülkelerle veya Türkiye ile birleşmek üzere³⁰ bir çaba içerisinde olmadıkları açığa çıkmıştır.

Küresel düzlemde ABD'nin bölgeye bakışı olarak yorumlanabilecek bu yaklaşımlara göre Orta Asya ülkeleri, Fukuyama ile Huntington'un kendilerine öngördükleri modeller arasında liberal pazar ekonomisine doğru varoluşsal bir mücadele vermek zorunda kalacaklardır; tabii ki otoriter rejimleri temsil eden diğer büyük güçlerin veya içerden doğabilecek herhangi bir aşırı akımın kırılma hattına düşmedikleri sürece.

Daha da önemlisi Orta Asya bölgesi, eski ABD başkanı Bill Clinton'un ulusal güvenlik danışmanı Zbigniew Brzezinski'nin *The Grand Chessboard* (Büyük Satranç Tahtası)³¹ diye ifade ettiği 21. yüzyılı belirleyecek olan güç çekişmelerini ifade eden satranç tahtasının temel öznelerinden birisidir. Çünkü Orta Asya, Ortadoğu'nun zıddına Çin, Rusya ve Hindistan gibi ABD'ye ekonomik anlamda rakip olabilecek ülkelere kara bağlantısı olan bir havzadır. Ayrıca Orta Asya enerji rezervleri ve zengin maden yatakları³² yükselmekte olan Asya güçleri için ABD hegemonyasındaki Ortadoğu, petrol ve doğal gaz kaynaklarına göre daha erişilebilir bir alternatif konumundadır. ABD de doğal olarak enerji kaynaklarına erişim yarışının baş aktörüdür ve bu yarışın dışında kalmaya niyetli değildir.

²⁷ Bernard Lewis, "The Roots of Muslim Rage" *The Atlantic Monthly* Vol. 266, No. 3 (September 1990), 47–60.

²⁸ Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (New York: Touchstone Press, 1996).

²⁹ Louise Forsyth, David Gould, David Lawrence, "History Didactics in the Post Cold War World: Central Asia, the Middle East, and China," *The History Teacher* Vol. 33, No. 4 (August 2000), p. 431.

³⁰ Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations* p. 270.

³¹ Zbigniew Brzezinski'nin, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives* (New York: Basic Books, 1997).

³² Bölgede diğer maden yatakları ve üretimleri ile ilgili olarak bkz: Halim Demirhan, "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Yer altı Kaynakları Potansiyeline Yaklaşım," *Türkiye XIII. Madencilik Kongresi* (1993), s. 385–395.

Sonuç olarak Orta Asya'yı da içine alan Avrasya bölgesinin, Johannes Linn'in de ifade ettiği gibi, Afrika ile birlikte 21. Yüzyılın son büyük entegrasyon cephesi olduğu aşikardır.³³ Son iki yüzyıldan beri dünya, Atlantik ve Pasifik bölgelerinin ekonomik entegrasyonuna tanıklık etmişti. Bu yüzyıl boyunca da insanlık, dünyanın en büyük ve dinamik nüfuslarından birini barındıran ve büyük yer altı kaynaklarına sahip olan Avrasya büyük oğrafyasının yerkürenin diğer bölgeleriyle entegrasyon sürecine şahitlik edecektir.

B) BÖLGESEL BAKIŞ

Amerika'nın Orta Asya bölgesine olan ilgisi, birçok küresel stratejik ilişkiler yumağı arasında bir kontekste oturtularak değerlendirilmelidir. Amerika Birleşik Devletleri, Orta Asya ülkeleriyle olduğu kadar, bu bölgeyi çevreleyen ülkelerle de stratejik ve dinamik ilişkiler içerisindedir. Bu ilişkileri bölgesel açıdan ele almak, Orta Asya–Amerika ilişkilerini de bu bölgesel ilişkiler ağının bir parçası olarak değerlendirmek daha anlamlı olacaktır.

Örneğin, Pakistan ile Amerika arasındaki ilişki, özellikle Afganistan'daki direnişçi gruplara ve içerdeki terör hareketlerine karşı *güvenlik* işbirliği kapsamında iken; Hindistan'la Amerika arasındaki ilişki, daha çok ekonomik ve stratejik niteliktedir. Hindistan, Amerika için eski bir İngiliz sömürgesi olarak 1 milyar 200 milyonluk nüfusu ile büyük bir pazar ve aynı zamanda da bölgedeki iki güçlü rakibi Çin ile Rusya arasındaki coğrafyada demokratik yönetim modeli uygulayan önemli bir denge unsurudur. Bölgede ABD'nin hedefleri açısından kendine en yakın hissedebileceği ya da yanına çekebileceği ülke, Hindistan'dır.

Öte yandan Çin ile Amerika arasındaki ilişkiler ise daha kompleks bir yapıdadır. Son yıllarda sürekli büyüyen ekonomisi, 1 milyarı aşkın nüfusu ve sürekli gelişen teknolojisi ile Çin, Asya'nın dev ekonomisi durumundadır. Sağladığı ucuz işgücü ve üretim kapasitesi ile dünyanın bir çok yerinden özellikle de Amerika'dan büyük yatırımlar çeken Çin, aynı zamanda da satın aldığı ABD devlet tahvilleriyle Amerikan ekonomisini bir anlamda finanse eden enteresan bir rakip konumundadır. Özellikle 2010 performansı ile Çin'in sıralamada dünyanın 2. büyük ekonomisi kategorisine oturması, ABD için beklenen olduğu kadar, aynı zamanda tehdit edici bir rekabet oluşturmaktadır.

Mevcut dönem, Amerika Birleşik Devletleri ile Rusya arasındaki ilişkilerin, son 50–60 yılın en iyi dönemi olarak tanımlanabilirse de, iki ülke arasında Soğuk Savaş döneminden tevarüs edilen (zaman zaman tehditle karışık) bir rekabet algısı mevcuttur. Sovyetler sonrası gücü küresel ölçekte azalmış olsa da Rusya, hâlâ geniş hinterlantla-

³³ Johannes F. Linn, "Connecting Central Asia with the World," (İsviçre'nin Gerzensee şehrinde 31 Ocak–2 Şubat 2009 arasında First Eurasian Emerging Market Forum toplantısında sunulan çalışma.)

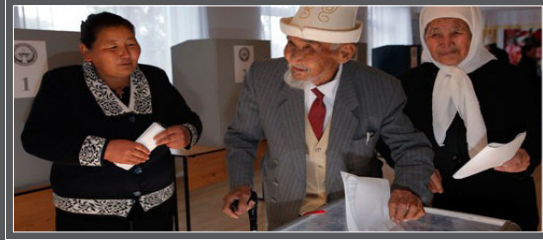
ra etki yansıtılabilen ciddi bir bölgesel güç durumundadır. Rusya, sahip olduğu büyük petrol ve doğal gaz rezervlerini genelde dünya, özeldde Avrupa pazarlarına aktarma amacıyla Avrasya bölgesindeki enerji nakil hatlarını kendi tekelinde toplayarak dünyanın en büyük enerji ihraç eden ülkesi olmayı planlarken; ABD de, Rusya'nın bu ihtirasını sınırlamak peşindedir.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN ORTA ASYA POLİTİKALARI

IV BÖLÜM

ORTA ASYA BÖLGESİNDE ABD ÇIKARLARI VE HEDEFLERİ

KÜRESEL SATRANÇ TAHTASINDA ORTA ASYA: ABD'İN STRATEJİK VE EKONOMİK HEDEFLERİ

- ↳ Küresel Güvenlik Stratejisi
- ↳ Enerji Kaynaklarına Erişim
- ↳ İç Dengeler
- ↳ Diğer Stratejiler
- ↳ ABD'nin Bölgesel Müttefik Arayışları
- ↳ Demokrasi Yayma Çabaları
- ↳ Eğitim ve Kültürel Faaliyetler
- ↳ Sivil Toplum Kuruluşları
- ↳ ABD, Orta Asya'ya Yeni bir Yaklaşım Geliştirebilir mi?

ORTA ASYA BÖLGESİNDE ABD ÇIKARLARI VE HEDEFLERİ

Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya bölgesindeki hedeflerini iki temel strateji üzerinden analiz etmek mümkündür. Bunlardan ilki, ABD'nin küresel güç denklemindeki rolü ile ilgilidir. ABD, Orta Asya üzerinden iki büyük bölgesel gücün, Rusya ve Çin'in, bu bölgedeki hem reel, hem de muhtemel etkinliğini azaltmak ve kontrol etmek istemektedir. İkinci önemli hedef ise, Orta Asya bölgesinin zengin enerji kaynaklarına rahat bir erişim sağlamaktır. ABD'nin bölgeye yönelik diğer bütün politikaları, bu iki temel hedefin türevleri olarak yorumlanabilir.

Çin ve Rusya'nın kontrol edilmesi, kısmen bölgesel güvenliği kapsadığı için ABD'nin hem bölge ülkeleri, hem de bölgedeki diğer büyük güçlerle kurduğu askeri ve ticari işbirliği faaliyetleri bu kapsamda değerlendirilmelidir. Enerji güvenliği olarak da tanımlayabileceğimiz ikinci hedef ise, hem küresel ticareti bölgeye bağlama, hem de bu ticaretin güvenliğini sağlama konularını da dolaylı olarak kapsar. Sonuç olarak ABD'nin bölge ile ilgili politikaları, küresel stratejik hedefleriyle iç içe geçmiş durumdadır.

Orta Asya havzası, aynı nedenlerden ötürü söz konusu diğer büyük devletlerin de ilgi alanındadır ve karasal olarak Çin ve Rusya'ya komşudur. Özellikle Çin için coğrafi yakınlığı nedeniyle Orta Asya enerji kaynaklarının çok daha stratejik bir anlamı vardır. Ekonomik büyümesini sürekli hâle getirebilmek için duyduğu enerji sağlama ihtiyacı, Çin'i, Afrika'nın içlerine kadar arayışlara sürüklemişken³⁴, yanı başındaki enerji rezervlerine bigâne kalması beklenemez. Üstelik Orta Asya ülkelerinin altyapı eksiklikleri, Çinli şirketler için büyük pazar imkânları sunmaktadır.

Rusya ise, 1990'ların başında Sovyetlerin dağılma süreciyle kaybettiği bu bölgeyi, ezeli rakibi olarak gördüğü ABD'ye kaptırmamak ve Asya coğrafyasında -gerekirse diğer güçlerle- nüfuz üretebilmek için stratejik hamleler yapmaktadır. Bunlar, zaman zaman ABD

³⁴ Wenran Jiang, "China's Global Quest for Energy Security," Amy Lugg ve Mark Hong, ed. *Energy Issues in the Asia-Pacific Region* içinde (Institute of Southeast Asian Studies, 2010), 141-173.

eksenine giren ülkeleri tekrar kendi eksenine çekmek, ABD askeri varlığını bölgeden uzak tutmak için diğer oyuncularla ve Orta Asya ülkeleriyle askeri ittifaklar geliştirmek ve nihayet bölgenin enerji rezervleri üzerinde doğrudan veya dolaylı olarak hâkimiyet kurmaya çalışmaktır.³⁵ Rusya, petrol ve doğal gaz piyasasında tekel oluşturarak Batıya, özellikle Avrupa'ya karşı alternatifsiz sağlayıcı konumunu elinde tutmak istemektedir.

Orta Asya üzerindeki büyük devletlerin bu güç rekabeti karşısında bölgedeki yönetimlerin *eksen* tercihlerinin de belirleyici rol oynayacağı açıktır. Global aktörlerin bölge üzerindeki etki savaşları, bu tercihleri belirlemeye yönelik olarak da verilmektedir. Henüz demokratik ve açık toplumun tam olarak yerleşmediği bölgede, yönetimleri devlet adamları üzerinden etkileme veya devlet başkanlarını belirli eksenlerde tutma, değilse değiştirme noktalarında da özellikle ABD ile Rusya arasında mücadeleler verilmektedir.

³⁵ Jeffrey Mankoff, *Russian Foreign Policy, The Return of Great Power Politics* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2009), s. 37.

KÜRESEL SATRANÇ TAHTASINDA ORTA ASYA: ABD'NİN STRATEJİK VE EKONOMİK HEDEFLERİ

A) KÜRESEL GÜVENLİK STRATEJİSİ

Orta Asya'yı, ABD'nin küresel güvenlik algıları içerisinde Asya, Kafkasya ve kısmen Ortadoğu ile kesişen bir küresel stratejik konsept içerisinde değerlendirmek gerekir. Bu bağlamda ABD açısından kendi hedeflerinin uygulanabilir ve sürdürülebilir olması, bir dizi bölgesel ve global politikaların uyum içerisinde hayata geçirilmesine bağlıdır. Bunları aşağıdaki şekilde detaylandırmak mümkündür.

Öncelikle ABD'nin Rusya ve Çin üzerinde bir kontrol veya gözetim sistemi kurabilmesi için Orta Asya'nın bu iki güçten birine kaymaması, ABD açısından hayatidir. Bunu sağlamanın en emin yolu ise, Orta Asya cumhuriyetlerinin politik, ekonomik ve hatta askeri açıdan kendine yeter bir mekanizma olarak ortaya çıkmasıdır. Dolayısı ile Orta Asya ülkelerinin bağımsızlıklarının pekiştirilmesi³⁶, ABD hedefleri açısından elzem bir konudur. Öncelikle bölgenin eski altyapı ve sistemin bir devamı olarak Rusya ekseninden kurtarılması ve alternatifler sunulması gerekmektedir. Orta Asya ülkelerinin Rusya ile olan ilişkilerini bir mecburiyet olmaktan çıkarıp

bir alternatifte dönüştürmek, ABD'nin çıkarlarıyla uyumlu bir hedeftir. ABD ve birçok uluslararası kurum, bu ülkelerde devlet mekanizmalarını güçlendirecek çabalar içerisinde. İnsan kaynaklarının geliştirilmesi, kurumların şeffaf ve hesap verebilir olması, ekonominin liberalleşmesi, basın özgürlüğünün yerleşmesi, demokratik sistem öncesi çok yönlü dönüşümler olarak planlanmıştır. ABD, mevcut yönetimlerin siyasi reformlarla kendilerini yenilemesi, açık toplum hedefiyle demokratik sürece doğru ilerlemeleri konusunda da çabalar göstermektedir.

³⁶ Richards Weitz, "New U.S. Thinking on Central Asia," Central Asia-Caucasus Institute Analyst: <http://caciaanalyst.org?q=node/5526> (erişim: 31 Mart 2011).

Bölge ülkeleri, yetersiz savunma donanımlarıyla Rusya ve Çin'in büyük askeri güçleri arasında sıkışmış görünmektedir. ABD'nin bölge ülkelerine savunma işbirliği bağlamında yaklaşımı, Çin ve Rusya'ya doğrudan tavır anlamına gelebileceği için özen gerektiren bir konudur. Örneğin NATO, Orta Asya ülkelerinde resmi olarak faal olmasa da beş cumhuriyet, Avrupa-Atlantik İşbirliği Konseyine ve Barış İşbirliği Programına dahildir. Amerika Birleşik Devletleri öncülüğünde bir savunma kuruluşu olarak NATO'nun bölge ülkeleriyle ilişkisi, savunma ve özellikle de Afganistan'daki operasyonlara destek sağlama konularında öne çıkmaktadır. ABD'nin NATO operasyonları için kullandığı Kırgızistan'daki Manas üssünün yanısıra, bir de Özbekistan'ın güneyinde Karşı-Hanabad'da askeri üssü bulunmaktadır. Her iki üs'te de ortalama bin ABD askeri görev yapmaktadır.

Söz konusu nedenlerle bölgede ABD kaynaklı askeri modernleşme programlarının, farklı bir tehdit konseptiyle gerçekleşmesi beklenir. Bu çerçevede, Afganistan kaynaklı aşırı grupların bölgedeki iktidarların meşruiyet zeminine verebilecekleri zarar, ayrı ve ciddi bir tehdit algısı olarak ortaya çıkmaktadır. 11 Eylül 2001 terör saldırılarının ardından ABD'nin Afganistan'a askeri müdahâlesi ve hâlâ devam eden askeri varlığı, ayrıca Rusya'nın askeri talepleri, bölge ülkeleri için önemli bir endişe kaynağıdır. Bölge rejimleri, devamlılıklarına en büyük tehdidin Rusya'dan ziyade aşırı dinci örgütlerden geleceğine inanmış görünmektedirler.³⁷ ABD veya ABD öncülüğünde NATO'nun

³⁷ Bkz. Roy Allison, "Regionalism, Regional Structures and Security Management in Central Asia," *International Affairs* Vol. 80, No. 3, (May, 2004), ss. 463-483; Pan Guang, "Shanghai Cooperation Organization in the Context of the International Antiterrorist Campaign," *Central Asia and the Caucasus* 21: 3, 2003.

Afganistan'da verdiği savaş, Orta Asya rejimleri tarafından da tehdit kabul edilen aşırı dinci terör gruplarına karşıdır. Eğer bir an için Afganistan'ın yarı işgal durumunda olduğunu unutursak, bu noktada bazı Orta Asya rejimleri ile ABD'nin bölgesel tehdit algılamaları örtüşüyor gibi görünmektedir. Benzer tehdit algılaması veya Orta Asya rejimlerinin ABD'nin bu savaşa verdikleri katkı³⁸, otomatik olarak bu ülkeleri ABD referanslı uluslararası savunma ve güvenlik örgütlerinin şemsiyesi altına almaya yetmemektedir.

Askeri açıdan bakıldığında Orta Asya, Rusya'nın, eski nüfuz sahasına değişik askeri projelerle yeniden döndüğü bir bölgedir.³⁹ Rusya ve Çin'in sürükleyici ülke pozisyonunda olduğu Şanghay Örgütü, askeri işbirliğini de vurgulayan yönüyle ABD karşısında bir blok olma potansiyeline sahiptir. Daha da önemlisi Rusya'nın, bölge ülkelerinin birçoğuyla birebir askeri angajmanları bulunmaktadır. Rusya'nın himaye ve kontrolünde bölgesel bir savunma mekanizması oluşması ve Orta Asya ülkelerinin bu mekanizma içerisinde aktif olarak yer alması, ABD'nin tercih edeceği bir seçenek değildir. Rusya'nın bu konudaki çabaları ise açıktır. Bu nedenle Orta Asya ülkelerinin Rusya askeri ve güvenlik parametrelerinden kaydırılarak ABD tarzı eğitim ve silahlanma ile modernize edilmesi hedefler arasındadır.

Rusya ve Çin'e alternatif olarak ABD'nin, değişik formatlarda kendini bölgesel güvenlik parametrelerine enjekte edebildiği görülmektedir. Bu stratejinin en önemli ayağı, ABD'nin -artık NATO şemsiyesi altında- Afganistan'da teröre ve Taliban'a karşı verdiği savaşa bölge ülkelerini de katma çabasıdır. Kırgızistan'ın ABD'nin operasyonlar için kullanımına açtığı Manas üssü, bu çabaların sonuç verdiği önemli bir göstergesidir.

Her ne kadar doğrudan Orta Asya ile ilgili görünmese de ABD'nin Asya bölgesindeki ikinci operasyon alanı, Afganistan'la bağlantılı aşırı grupların içeri sızmalarından veya yardım almalarından şikâyet ettiği Pakistan'la ilgilidir. ABD, Pakistan'ın Afganistan'dan elini çekmesi ve ABD'nin önceliklerine göre sınır bölgelerinde terör gruplarına, Taliban'ı destekleyen aşiretlere karşı daha aktif olarak savaşmasını istemektedir. Teröre karşı yürütülen operasyonların parçası olarak ABD savaş uçaklarının sık sık Pakistan'ın değişik bölgelerini havadan bombalaması, bölgede ABD varlığını ve operasyon kabiliyetini ilan eder niteliktedir.

³⁸ Stuart Horsman, "Themes in official discourses on terrorism in Central Asia," *Third World Quarterly* Vol. 26, sayı. 1 (2005) ss. 199–213.

³⁹ Örneğin 2002 yılında ABD'nin bölgeye askeri olarak müdahâlesinin ardından kurulan Kolektif Güvenlik Örgütü askeri nitelikli bir organizasyon olarak doğmuştur. Bkz. Fırat Purtaş, "Orta Asya'nın Bütünlüğü Sorunsalı ve Orta Asya'da Bölgesel Entegrasyon Girişimleri," Turgut Demirtepe ed. *Orta Asya Kafkasya Güç Politikası* içinde (Ankara: USAK Yayınları, 2008).

ABD, Orta Asya ülkelerinde askeri modernleşmeye ciddi kaynak ve emek ayırarak kurumsal düzeyde kalıcı ilişkiler kurmayı hedeflemektedir. Bu hedeflerin en anlamlı uygulama alanlarından birisi, ABD'nin, istekli olan Orta Asya ülkelerinde ya NATO şemsiyesi altında ya da doğrudan doğruya kendisinin askeri eğitimleri üstlenmesi veya askeri modernizasyon programları geliştirmesi olabilir. Bu anlamda Kazakistan'ın NATO ile özel ilişkileri vardır. Kazakistan, hem Birleşmiş Milletler şemsiyesi altında bölgede ortak müdahâle gücü oluşturmuş (KAZBRIG), hem de NATO ile Müstakil Ortaklık Faaliyet Planı (Individual Partnership Action Plan, IPAP) geliştirmiştir.

B) ENERJİ KAYNAKLARINA ERİŞİM

ABD'nin Orta Asya'ya yönelik ikinci temel stratejik hedefi, bölgenin enerji kaynaklarına rahat bir erişim sağlamak ve bu kaynakları küresel ekonomiye kazandırmaktır.⁴⁰ Bu hedefin hayata geçmesi de yine bir dizi ön şart denebilecek gelişmelerle sağlanabilecektir.

Öncelikle Orta Asya cumhuriyetlerinde serbest pazar ekonomisi için bir istek ve bunu takiben ekonomik bir altyapı ya da yeterlilik oluşması gerekir. Bu anlamda ABD'nin hem ince güç (soft power), hem de kaba güç (hard power) kullanarak bu hedefe ilerlemeye çalıştığı dönemler olmuştur. ABD, değişik Orta Asya ülkelerinde faaliyet gösteren STK'lar yoluyla açık pazar ekonomisi kültürünü yayma eğilimindedir. Bağımsızlığı takip eden dönemde ilk nesil liderlerin bazıları serbest ekonomi fikrine sıcak bakmasa da, Türkmenistan'daki yeni yönetim gibi ikinci kuşak liderlerin liberal ekonomiye daha sıcak yaklaştıkları söylenebilir.

ABD, Hazar Denizi çevresinde Rusya'nın ticari ve politik baskı kurmasını ve enerji koridorlarında tekel oluşturmasını istemediği için -özellikle Avrupa pazarlarına- alternatif kanalları Rusya'yı by pass edecek projelerle hayata geçirmeyi tercih edecektir. Bu tercihin bir parçası olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı projesi çok önemli

⁴⁰ Zbigniew Brzezinski, *America and the World, Conversations on the Future of American Foreign Policy* (New York: Basic Books, 2008), s 185-186. Linn, Johannes F. "Connecting Central Asia with the World," (İsviçre'nin Gerzensee şehrinde 31 Ocak – 2 Şubat 2009 arasında First Eurasian Emerging Market Forum toplantısında sunulan makale.)

bir aşama olarak kayda geçmiştir. Nabucco Projesi de hayata geçmesi hâlinde bölgeyi Avrupa'ya bağlayan önemli bir alternatif hat olacaktır.

Orta Asya ülkeleri, ABD ve Rusya dışında Çin'in içinde yer aldığı önemli denklemlerle kendi enerji kaynaklarını çevre ülkelere bağlama eğilimindedirler. Örneğin, Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği (The Central Asia Regional Economic Cooperation, CAREC) örgütü, Asya Kalkınma Bankasının (Asian Development Bank) koordinatörlüğünde 6 büyük bölgesel enerji hattını hayata geçirmek üzere projelendirmiştir.⁴¹ Afganistan, Pakistan, İran ve Azerbaycan gibi ülkelerin de proje güzergahlarında yer alması, ABD'yi ilgilendirmektedir. Kuşkusuz ABD ve ABD'li şirketler bu projelerde yer almak isteyecektir. ABD açısından asıl hedef doğal olarak Orta Asya enerji kaynaklarının bir kısmını alternatif kanallarla Avrupa'ya bağlamak; bir kısmını da Güney Asya bölgesine indirerek bu projelerde hem ekonomik hem de güvenlik açısından söz sahibi olmaktır.

C) İÇ DENGELER

ABD'nin Orta Asya'daki temel stratejik hedeflerinin başarıyla hayata geçirilebilmesi, nihayetinde ABD'nin kendi iç politikalarına ve tercihlerine de bağlıdır. Bölge ile ilgili

hedeflerin hayata geçirilmesi, özellikle son dönemde dünyanın başka yerlerinde ortaya çıkan sorunlar nedeniyle sürekli bir öncelik kaybına uğramaktadır. Örneğin 2011 yılı başlarında Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da başgösteren halk hareketleri, ABD'nin hızlı ve devamlı yoğun ilgisini gerektirecek niteliktedir. İlâveten ABD'de yaşanan ve hâlâ sona ermemiş olan finansal kriz, bölgeye ayrılan kaynaklarda kısıtlamaya gidilmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Özellikle Kongre ara seçimlerini kaybeden Demokrat Parti

⁴¹ Integrating Central Asia Into the World Economy: The Role of Energy and Transport Infrastructure (The Brookings Institution 22–23 Ekim 2007).

yönetimi, Cumhuriyetçilerin çoğunlukta olduğu bir kongreden, Orta Asya'ya kapasite artırıcı yardımları sürdürme konusunda bazı sorunlar yaşayabilecek gibi görünmektedir.

Daha da ilginç yapısal bir sorun, doğrudan olmasa da ABD'nin Orta Asya'yı kurumsal anlamda konumlandırma sorunu ile ilgilidir. Feigenbaum bu sorunu şu şekilde tespit etmektedir. "Hawai'de üstlenmiş Pasifik Komutanlığı (PACOM) Doğu Asya'yı ve Güney Asya'nın yarısını gözetim altında tutarken; Florida'daki Merkez Komutanlık (CENTCOM) Güney Asya'nın diğer yarısını ve Orta Asya'yı izlemektedir. Orta Asya'nın sorumluluğu Milli Güvenlik Konseyi'nde Rusya ve Ukrayna ile beraber ele alınırken, Dışişleri'nde Hindistan'la, Pentagon'da ise Hindistan, Çin ve Japonya ile birlikte değerlendiriliyordu. ABD, Hindistan'ı bile 1990'lara kadar bir Asya ülkesi olarak tanımlamıyordu."⁴² ABD devletinin asker ve sivil kurumsal örgütlenmelerinde kurumlar arası bir eşgüdüm eksikliğini ifade eden bu durum, Orta Asya stratejilerinde belirsizliğe yol açabilecek niteliktedir.

DiĞER STRATEJİLER

ABD, Orta Asya bölgesinde stratejik hedeflerini hayata geçirebilmek için bir yandan ciddi bir bölgesel güçle ittifak arayışını sürdürürken, diğer taraftan demokratik kültürü bölgede yayma ve kalıcı hâle getirmeye çaba göstermektedir. Demokratik kültürün bölgeye nasıl yerleşeceğine dair henüz net bir politik analiz yapılamazken, hangi enstrümanlarla bölgede politik kültürün demokratik sisteme dönüştürüleceği de, ABD kurumları açısından üzerinde ittifak sağlanmış bir konu gibi görünmemektedir.

⁴² Evan A. Feigenbaum, "Why America No Longer Gets Asia," *The Washington Quarterly* 34: 2 s. 27–28.

ABD'NİN BÖLGESEL MÜTTEFİK ARAYIŞLARI

Büyük nüfusu, güçlü ordusu, liberal ekonomiye olan bağlılığı ve temsil ettiği Hint medeniyeti ile Hindistan, bölgesel güç denklemlerini etkileyecek ve yönlendirecek kapasiteye sahiptir.

Amerika Birleşik Devletleri, Orta Asya bölgesinde Büyük Asya coğrafyasının da bir uzantısı niteliğinde doğal müttefik olarak öncelikle NATO'yu ve Avrupa Birliği ülkelerini görmektedir. Oysa ne NATO, ne de AB ülkeleri yereldir. ABD'nin en önemli müttefiklerinden İsrail'in de bölgede ticari faaliyetlerinin olduğu unutulmamalıdır. ABD, Brzezinski'nin de ifade ettiği gibi, çoğulcu bir yaklaşımla,⁴³ bölgeden bir güçle bölgeye açılmayı ve Çin ile Rusya'yı dengelemeyi daha anlamlı bir politika olarak öngörmektedir. Bu çerçevede Hindistan, ABD'nin stratejik hedeflerine uyum sağlayabilecek birçok özelliğe sahip görünmektedir.⁴⁴ Büyük nüfusu, güçlü ordusu, liberal ekonomiye olan bağlılığı ve temsil ettiği Hint medeniyeti ile Hindistan, bölgesel güç denklemlerini etkileyecek ve yönlendirecek kapasiteye sahiptir.

Hindistan, büyük Asya denkleminde Amerika'nın, Çin ve Rusya ittifakına karşı bir denge unsuru olarak değerlendirmek istediği stratejik bir ülke konumundadır.

Orta Asya bölgesiyle ilişkilerini her ne kadar bir takım tarihi tecrübelerle köklendirmek mümkün olsa da, Hindistan'ın bağımsızlığını kazandıktan sonra bu bölgeyi kendi stratejik hinterlandı içerisinde algılaması, yeni bir olgudur. Çünkü bu algı, kısmen Hindistan bağımsızlığını ilan ederken Pakistan'la aralarında çekişmeli kalan Keşmir bölgesinin kontrolü; kısmen de gelişen ekonomisinin enerjiye olan gereksinimi ile ilgilidir. Çin'in büyük nüfusu ve hızla gelişen ekonomisi ile bölgede ve global ölçekte güç dengelerini sarsacak çıkışı, ABD'nin Hindistan'dan stratejik beklentilerini artırmaktadır.

⁴³ Zbigniew Brzezinski, *The Grand Chessboard* s. 197–198.

⁴⁴ Bu konuda detaylı analizler için bkz. Mohan C. Raja, "India and the Balance of Power," *Foreign Affairs* July-Aug 2006 Vol. 85, no. 4 s. 17–32, Robert D. Blackwill, "India Imperative, *The National Interest* (Summer 2005), ve Fırat Purtaş, "Avrasya'da "Yeni Büyük Oyun" Bağlamında Hindistan'ın Orta Asya Politikası," *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları* c. 1 s. 2, ss. 56–77.

Hindistan'ın güçlü milli gelenekleri, henüz ABD'nin bölge ile ilgili bütün stratejik önceliklerini içselleştirmiş görünmüyorsa da, Çin karşısındaki bu tercihleri kabullenmek, Hindistan'ın kısa ve orta dönem menfaatlerine uygun sonuçlar vermiştir. ABD, Hindistan'ı, kendi ürünleri için büyük bir pazar olarak tanımlarken, Hindistan da ABD kaynaklı ileri teknoloji

ürünlerine ulaşım sağlamayı hedeflemektedir. İki ülke arasındaki mevcut ticaret hacminin 2009 rakamlarıyla 37 milyar \$'a ulaşmış olması, ilişkilerin ekonomik boyutunu da gözler önüne sermektedir.

Hindistan, Amerika'nın bölge politikalarına sessizce destek vererek bu süreçte hem global bir gücü yanına almış, nükleer enerji konusunda ABD'den ileri teknoloji transferi sağlamış, hem de ABD'li firmaların Hindistan yatırımlarının önünü açmıştır. Üstelik ABD ile olan bu ilişki düzeyi dolayısı ile de hem Çin'e, hem de Rusya'ya karşı elini güçlendirmiştir. ABD Başkanı Barack Obama'nın 6-8 Kasım 2010 tarihindeki Hindistan ziyaretinde (bir ABD başkanının en uzun dış ülke ziyareti) ticari, teknolojik ve askeri işbirliğinin geliştirilmesi gündeme gelmiştir.⁴⁵ Ziyaret sırasında ABD'nin Hindistan için ifade ettiği en çekici vizyon ise, küresel dengeleri yeniden yapılandırma sürecini ilgilendiren bir konu olması bakımından hayli ilginçtir. Obama, Hindistan'da yaptığı bir konuşmada, yenilenmiş bir Birleşmiş Milletler sisteminde Hindistan'ın Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyeliği için doğal bir aday olacağını telaffuz ederek⁴⁶ ABD'nin, Hindistan için stratejik vizyonunun boyutlarını işaret etmiştir.

Bölgesel müttefik arayışları içerisinde değerlendirilmesi gereken bir başka konu, ABD'nin 11 Eylül 2001'den sonra Afganistan ile olan askeri ve güvenlik merkezli ilişkidir. Bölgesel ve küresel güvenlik stratejilerinin önemli bir parametresi olarak ABD Afganistan'ı Asya ve Avrasya bölgesini birbirine bağlayan bir halka olarak görmek istemektedir. Asya

⁴⁵ Hans Nichols ve James Rupert, "Obama Visits India with Focus on Mending U.S. Economy," *Bloomberg Business Week*, <http://www.businessweek.com/news/2010-11-06/obama-visits-india-with-focus-on-mending-u-s-economy.html> [Erişim: 25 Mart 2011].

⁴⁶ Başkan Obama'nın 8 Kasım 2010'da Yeni Delhi'de Hindistan Parlamentosu'na yaptığı konuşma. "Remarks of President Barack Obama – As Prepared for Delivery, Address to a Joint Session of the Indian Parliament," New Delhi, India, Monday November 8, 2010. Bkz. <http://blogs.wsj.com/indiarealtime/2010/11/08/president-barack-obamas-remarks-to-indias-parliament/> [Erişim: 3 Mayıs 2011].

coğrafyasında ABD'nin önemseydiği bütün havzalara stratejik konumu olan Afganistan'ın ABD'nin Orta Asya açılımlarında önemli bir partner olması gerektiği fikri yeni değildir.⁴⁷ Ancak bu yaklaşım, güvenlik merkezli olması nedeniyle etkileri açısından sınırlılık ve meşruiyeti açısından da süreklilik sorunları yaşayacak niteliktedir.

Kendisine bölgede en güçlü rakiplerden birisi olmasına karşın ABD'nin Çin ile olan ilişkileri de Orta Asya dinamikleri içerisinde ayrıca hesaba katılmalıdır. ABD, bölgenin enerji kaynaklarını alternatif pazarlara aktarma ve bölgeyi küresel ekonomiye entegre etme amacıyla en azından finansman sağlama ve projelendirme bazında Japonya'nın da devrede olmasını desteklemektedir.

Türkiye

Özellikle son dönemde Kazakistan, Kırgızistan ve diğer bölge ülkelerinde artan etkisi, risk almaya eğilimli yeni yatırımcı sınıfı ve daha da önemlisi bölge ile olan kültürel bağları dolayısı ile Türkiye'nin, Orta Asya'da güçlü bir oyuncu olmaya aday ülke olduğu açıktır. Meşruiyet zemini ve potansiyeli en geniş ülke olarak bölge ilişkilerine yansıtılabileceği derinlik açısından Türkiye, ABD'nin doğal müttefiki olacak konumdadır. Kafkasya ile sınırlı kalmayan enerji ve altyapı konularında Türkiye ile ABD'nin büyük bölgesel projelerde işbirliği potansiyeli, Çin ve Hindistan gibi ülkelerin yanı sıra Orta Asya'nın büyük kalkınma hamlelerine anlamlı alternatifler sunacak niteliktedir.

⁴⁷ S. Frederick Starr, " 'A Greater Central Asia Partnership for Afghanistan' and Its Neighbors, *Silk Road Paper*, Central Asia Caucasus Institute – Silk Road Studies Program (March 2005).

DEMOKRASİ YAYMA ÇABALARI

Bölgede otoriter rejimlerin belirli oranda güç kullanarak mı yoksa tabana yayılmış hareketlerle mi dönüştürülmesi gerektiği, farklı analizlere ve dolayısı ile de farklı politik uygulamalara zemin hazırlamıştır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya ülkelerinin demokratik sistemlerle idare edilmesini nihai bir hedef olarak kabul ettiği öngörülebilir. Bu hedefin nasıl gerçekleşeceği konusunda değişik ABD yönetimlerinin üzerinde ittifak ettiği bir yöntemin varlığından söz etmek zordur. Bölgede otoriter rejimlerin belirli oranda güç kullanarak mı yoksa tabana yayılmış hareketlerle mi dönüştürülmesi gerektiği, farklı analizlere ve dolayısı ile de farklı politik uygulamalara zemin hazırlamıştır. Sovyetler mirasının getirdiği sosyo-politik konteksti göz ardı eden yaklaşımlar, zamanla revize edilip politik kültürü tabana yayma eğilimlerinin önünü açmıştır.

Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan gibi ülkelerde yönetici elitlerin sahip olduğu meşruiyet zeminlerini baz alarak uluslararası güçlerin bu otoriter rejimlere (demokratikleşme anlamında) etki yansıtma mekanizmalarını inceleyen Schatz, her üç rejimin de otoriter olmakla beraber otoriterlik derecelerinde farklılıklar olduğunu öne sürer.⁴⁸ Örneğin Schatz'a göre Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'a kıyasla daha esnek bir rejim modeli tercih etmiştir. Türkmenistan, karizmatik liderlik çerçevesinde *katı* bir otoriter rejim geliştirmişken, Özbekistan, İslam karşıtı ve etnik kimliği öne çıkaran *katı* bir otoriter rejim modeli tercih etmiştir. Kazakistan yöneticileri *yumuşak* bir otoriter rejim modeli uygulamakla beraber, meşruiyet zeminlerini uluslararası düzeyde tanınmışlık ve kabul görme prensibi üzerinden geliştirme yoluna gitmektedirler. Yazarın analizleri, otoriterliği temel karakteristik kabul ederek bölge ülkelerine köktenci bir yaklaşım tarzı yansıtmaktadır. Halbuki Soğuk Savaş sonrası kontekstin dikkatli bir incelemeye tabii tutulması, bölgesel/yerel dinamiklerin demokratik açılıma ne kadar müsaade edebileceğini daha net gösterir.

⁴⁸ Edward Schatz, "Access by Accident: Legitimacy Claims and Democracy Promotion in Authoritarian Central Asia," *International Political Science Review / Revue internationale de science politique*, (2006), Vol. 27, No. 3, 263–284.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından Orta Asya ülkeleri, bağımsızlık sürecine bir önceki dönemin yetiştirdiği otoriter liderlerin kontrolünde geçmek zorunda kaldı. Bazı ülkelerde birinci nesil tabir edebileceğimiz bu idarecilerin değişmesi (örneğin Azerbaycan), otoriter rejimlerin sona erdiği anlamına gelmiyordu; aksine bu süreç, ilk yıllarda bağımsızlıkların yerleşmesi ve konsolide olması yerine bir çok ülkede Rusya'nın etkili bir aktör olarak bu ülkeleri yeniden kendi etki alanına çekmeyi başarmasıyla şekillendi.

Rusya'nın, Orta Asya cumhuriyetlerinde Sovyetler döneminden kalan Rusça konuşan bir entelektüel ve bürokratik, iyi eğitim almış sınıfa mensup bir altyapısı vardı. Bu birinci kuşak yönetici sınıf, aynı zamanda bölgesel yönetimlerde de görev almış tecrübeli kimseler olabiliyordu. Bağımsızlıkların arkasından bölgeye hızlı bir giriş yapan diğer aktörler, daha sonraki dönemde Rusya'nın yeniden kurulan kısmî denetimine muhatap oldular. Sovyet sistemi kadar bağlayıcı olmasa da görünen şekliyle Rusya, Bağımsız Devletler Topluluğu adıyla bu bölgeyi formel olarak kendi ekseninde tutmayı başarmıştı.

Orta Asya yönetimleri, 1990'lara, arkalarında baskıcı bir Sovyet-Rus kontrol rejimi bırakarak girdikleri için demokrasiye ani ve hızlı bir dönüşüm beklemek hata olurdu. O dönem ABD'nin birçok Sivil Toplum Kuruluşları marifetiyle bölgede yürüttüğü liberalleştirme politikalarının derhal sonuç vermeyeceği açıktı. Buna rağmen ABD, bu konuda en azından ilk dönemde ciddiye alınabilecek bir cesaretle bölgeye girmeye ve açık

pazar kültürünün bir öncülü olan açık toplumu savunmaya önem verdi. Ancak Orta Asya'nın genç cumhuriyetlerinin yönetici sınıfı, henüz bu tür hızlı açılımlara hazır değildi; üstelik bu yönetici sınıfın yakın tarihte doğrudan ilham alabileceği, kendi sınırlarında meşruiyet kaynağı temin edebilecek nitelikte kurumsallaşmış bir devlet geleneği de yoktu. Bu yönetici sınıf için bir başka sorun daha vardı: Sovyetler Birliği dağılmıştı ama Rusya olduğu yerde duruyordu ve gücünün ne kadarını kaybettiği henüz net değildi. Eski Sovyet sisteminden henüz çıkmayı deneyen bir yönetici sınıfın Sovyetler baskısından kurtulur kurtulmaz aceleyle ABD'nin liberal söylemlerine koşması, bilinmeyen sonuçlar doğurabilirdi. Aradan geçen zamanda Rusya'nın kendini hızla toparlayarak Orta ve Güney Asya bölgesindeki iddialarını yeniden seslendirmeye başlaması, hatta bölge ülkelerini Avrasya Ekonomik Topluluğu ve Kolektif Güvenlik Örgütü gibi ekonomik, askeri ve siyasi kimliği olan örgütler etrafında yeniden toparlamaya çalışması, bu temkinli yaklaşımların pek de haksız olmadığını ortaya koymuştur.⁴⁹

⁴⁹ Paradorn Rangsimaporn, "Russia's Search for Influence in Southeast Asia," *Asian Survey* Vol. 49, No. 5 (September/October 2009), 786-808.

Hızlı demokratikleşmeyle birlikte oluşması muhtemel muhalif tabanın yönetici elitlere alttan baskı uygulayabileceği ihtimali de, Orta Asya'nın yeni elitlerini bugün bile rahatsız ediyor olsa gerektir. Liberal demokratik sisteme geçiş⁵⁰, yakın zamanda pek mümkün görünmese de, ilk aşamada ABD'nin bölgeye demokratik kültür getirme çabası, öncelikle sivil toplum örgütlerini çoğaltıp güçlendirerek bölge halklarında en azından liberal modeli bir ideal olarak sunmakla sınırlı kaldı. Sonraki dönemlerde ABD yönetiminin daha radikal denemeleri de oldu. Örneğin George W. Bush döneminde eski Sovyet sisteminde yer almış ve hâlâ Rusya'ya yakın duran bazı yönetimler, renkli devrimlere muhatap oldular. ABD'nin açıktan ve devrimler yoluyla demokrasi yayma çabaları, Irak işgali gölgesinde meşruiyet bulamıyor ve bölgesel elitleri, ABD'nin uzun vadeli planları hakkında derinden endişeye sevk ediyordu.

Anılan nedenlerden dolayı, yeni dönemde ABD'nin Orta Asya ülkelerinde demokratik kültürü yayma hedeflerinde revizyona giderek⁵¹ muhtemelen sivil inisiyatifin geliştirilmesi yönünde tabana yayılmış faaliyetlere, yani demokrasiye geçişte kontrollü bir süreci destekleyeceği açıktır. Bu süreçte uluslararası STK'ların bölgede faaliyetlerinin önünün açılması, modern eğitim kurumlarının ve İngilizce dil eğitiminin teşvik edilip desteklenmesi, yetenekli öğrencilerin ya ABD üniversitelerinde ya da ABD'nin bölgede açtığı üniversitelerde eğitim almalarının sağlanması, açık toplum kültürünün temel dinamiklerinin yerleştirilmesi, özgür basının gelişip etkinlik kazanması, devlet harcamalarının açık ve hesap verilebilir nitelikte olması, vergi sistemlerinin modernize edilerek dış yatırımların önünün açılması gibi konular öncelik kazanmaktadır.

⁵⁰ Bkz. Samuel P. Huntington, "How Countries Democratize," *Political Science Quarterly* 106 (Winter 1991/92), 579–616.

⁵¹ Martha Brill Olcott, "Democracy Promotion in Central Asia: From High Expectations to Disillusionment."

EĞİTİM VE KÜLTÜREL FAALİYETLER

Amerikan Orta Asya Üniversitesi, her yıl yaklaşık 400 civarında birinci sınıf öğrencisi kabul etmekte ve bünyesinde yaklaşık 15 değişik ülkeden öğrenci barındırmaktadır.

Bazı analistler, son dönemde ABD'nin, Orta Asya bölgesinde etkin bir politika geliştiremediğinden yakınsa da, ABD'nin eğitim faaliyetleri ve bir takım NGO'larla bölgede kitlesel olmasa da kalıcı etkiler üretmeyi başardığı öngörülebilir.

ABD'nin bölgede en önemli eğitim faaliyetlerinden biri, 1993 yılında devlet başkanının izniyle Kırgız Milli Devlet Üniversitesi içerisinde bir bölüm olarak kurulan Kırgız–Amerikan Okulu'nun üniversiteye dönüşmesidir. 12 Kasım 1997'de Bişkek'te Kırgızistan Amerikan Üniversitesi (American University in Kyrgyzstan, AUK) adıyla kurulan, daha sonra 2002 yılında ismi ABD'nin bölgeye verdiği önemi yansıtması amacıyla Amerikan Orta Asya Üniversitesi (American University of Central Asia, AUCA)⁵² olarak değiştirilen bu üniversite, ABD'nin bölgedeki en önemli eğitim kurumlarından birisi olarak işlev görmektedir. Bölgede geleceğin liderlerini yetiştirmeyi hedefleyen bu kurum, her yıl yaklaşık 400 civarında birinci sınıf öğrencisi kabul etmekte ve bünyesinde yaklaşık 15 değişik ülkeden öğrenci barındırmaktadır. AUCA'da 1200'ü aşkın öğrenciye sosyal ve beşeri bilimlerin değişik dallarının yanı sıra, hukuk ve bilgisayar mühendisliği alanlarında da eğitim imkânı sunulmaktadır.⁵³

Orta Asya'da Amerika kaynaklı benzer eğitim kurumlarına örnek olarak 1997 yılında Almatı'da kurulan Kazakh Amerikan Üniversitesi (Kazakh American University)⁵⁴ de sayılmalıdır.

Bölgede faaliyet gösteren eğitim kurumlarının yanı sıra ABD her yıl değişik programlarla Orta Asya ülkelerinden bir grup öğrenciyi ABD üniversitelerinde eğitim almaları amacıyla ülkeye davet etmektedir.

⁵² Amerika'lı misyoner grupların ve ABD hükümetlerinin ülke dışında Amerikan Üniversitesi kurma geleneği 19. yüzyıla kadar gider. Bu geleneğin ilk örneklerinden birisi İstanbul'da 1863 yılında kurulan Robert College (şimdi Boğaziçi Üniversitesi) sayılabilir. Bkz. <http://portal.robcol.k12.tr/Default.aspx?pgID=137> [Erişim: 12 Şubat 2011]. Aynı geleneğin devamı olarak American University of Cairo (kuruluşu: 1919) American University of Beirut (kuruluşu: 1874) bölgede kendilerini kanıtlamış ciddi eğitim kurumları olarak devam etmektedir. Körfez ülkelerinde bir çok Amerikan üniversitesinin yanı sıra, Amerika 2008 yılında Afganistan'da da American University of Afghanistan (AUAf) adıyla bir üniversite kurmuştur.

⁵³ Detaylı bilgi için bkz: <http://auca.kg> [Erişim: 2 Mart 2011].

⁵⁴ Detaylı bilgi için bkz: <http://www.kau.kz> ve <http://k-a-u.narod.ru/aboutkau.html> [Erişim: 2 Nisan 2011].

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI

George Soros

Orta Asya'da mevcut hükümetlerin muhtemel tepkilerini hesap eden Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgeye yeni açılımında politik içerikli Sivil Toplum Kuruluşları (STK) kurma ve destekleme konusunda çok daha temkinli hareket edeceği beklenir.

Bağımsızlık sürecinin ardından Orta Asya ülkeleri, 1990'larla birlikte neredeyse Sivil Toplum Kuruluşları patlaması yaşamıştı. Kırgızistan 143 ile en çok STK'nın ortaya çıktığı ülke olurken, Tacikistan 81 ve Kazakistan 76 STK ile Kırgızistan'ı izledi. O dönemde, Türkmenistan 29 ve Özbekistan ise 21 STK ile en az STK olan ülkelerdi.⁵⁵ Her ne kadar sayılarına bakarak bir etkinlik analizi yapmak mümkün değilse de (bu kayıtları tutan kurum sadece aktif olanları dikkate alıyor), bu STK'ların birçoğu, uluslararası kurumların uzantıları olarak kurulmuşlardı. Örneğin, bazı etkin sivil toplum kuruluşları, Avrupa Birliği, OSCE veya Birleşmiş Milletler adına faaliyet gösteren ya da değişik toplumsal açılımları konu alan, İnsan Hakları (Human Rights Watch), Soros Vakfı (Soros Foundation) veya Gazetecileri Koruma Komitesi (The Committee to Protect Journalists) gibi uluslararası organizasyonların uzantıları olarak faaliyet gösteriyordu.⁵⁶ Burada asıl üzerinde durulması gereken konu, bu tür sivil toplum kuruluşlarının birçoğu, açıktan liberal pazar ekonomisini savunan politik amaçlı faaliyetler gütmese de, ürettikleri toplumsal etki bakımından liberalleşme sürecine katkıda bulunmaktaydılar.

Sosyal ve politik konularla ilgilenen Sivil Toplum Kuruluşları, bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmasının ardından faaliyetlerine başlamış olsalar da⁵⁷, bugün bunların hepsinin aynı yoğunlukta faaliyetlerine devam ettiğini öne sürmek güçtür. Özellikle George W. Bush döneminde Amerika destekli olduğu iddia edilen devrim hareketleri, yönetimleri alarma sevk etmiş durumdadır. Bu nedenle Orta Asya'da

⁵⁵ Bkz. www.civilsoc.org (Schatz'dan naklen) s. 274.

⁵⁶ Edward Schatz, "Access by Accident: Legitimacy Claims and Democracy Promotion in Authoritarian Central Asia," *International Political Science Review / Revue internationale de science politique*, (2006), Vol. 27, No. 3, s. 276–277. Ayrıca bkz. Anders Aslund, *How Capitalism Was Built: The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia and Central Asia* (New York, NY: Cambridge University Press, 2007).

⁵⁷ Bkz: M. Holt Ruffin ve Daniel Waugh, eds., *Civil Society in Central Asia* (Seattle: University of Washington Press, 1999); ve özellikle M. Holt Ruffin, Joan McCarter ve Richard Upjohn, *The Post Soviet Handbook* (Seattle and London: University of Washington Press, 1996).

mevcut hükümetlerin muhtemel tepkilerini hesap eden Amerika Birleşik Devletleri'nin bölgeye yeni açılımında, politik içerikli Sivil Toplum Kuruluşları (STK) kurma ve destekleme konusunda çok daha temkinli hareket edeceği beklenir. Amerika'nın demokrasiye yönelik politik hareketleri destekler görünmesi, mevcut otoriter hükümetlerin, ABD destekli bütün faaliyetlere tavır almaları veya engellemelerinin önünü açabileceği için, sayıları sınırlı da olsa bu tür kuruluşlar, bir süre için faaliyetlerini insani ve kurumsal kapasite yükseltme, bölgesel ve çevre sorunlarına teknik çözümler üretme gibi konulara yoğunlaştırmayı tercih edebilirler.

Bunların yanı sıra açık toplumu savunması ile öne çıkan Soros Vakfı (Soros Foundation) da, Orta Asya'da ekonomik ve politik içerikli önemli faaliyetlerde bulunmaktadır. 1995 yılından beri Kazakistan'da faaliyet gösteren the Soros Foundation–Kazakhstan (SFK), ciddi bir ekiple hukuk ve medya reformu, Kazakistan gelirlerini izleme ve devlet bütçesinin şeffaf olması, sosyal ve ekonomik adaleti sağlama ve demokratik değerlerin yerleşmesiyle ilgili konularda araştırmaları desteklemektedir.⁵⁸

Son iki yılda Soros Vakfı (Soros Foundation), özellikle petrol, doğal gaz arama, maden arama ve çıkarma gibi endüstrilerde halkın devlet bütçesine dahil edilmesi amacıyla şeffaflık ve hesap verebilirlik konularında faaliyet göstermekte, adli reformu savunmakta ve medyanın gelişmesini teşvik ederek gazetecilerin mesleki yeteneklerini geliştirme konusunda faaliyetler sürdürmektedir. Kurum, 2010–2011 yılı için açıkladığı yeni stratejik hedefler arasında siyasi süreçte, politikalarda belirleyici rol almayı, hükümet ve sivil toplum kuruluşları arasında birliktelikleri geliştirerek sorumlu ve şeffaf bir hükümetin oluşmasına katkıda bulunmayı ve ilgili konularda uluslararası uzmanlarla bağlar kurmayı hedeflemektedir.⁵⁹

Liberal ekonomiyi yayma ve özel teşebbüsü geliştirme amaçlı taşıyan bir diğer önemli ABD kuruluşu ise, bölgede 1994 ile 2004 yılları arasında faaliyet göstermiş olan ve Fon veya CA-AEF adıyla anılan kuruluştur. Bu kuruluş, faal olduğu dönemde Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan'da küçük ve orta ölçekli işletmelerin kurulması ve geliştirilmesi amacıyla 37 mil-

⁵⁸ Daha fazla bilgi için bkz: *Bi-Annual report of Soros Foundation–Kazakistan for 2008–2009*.

⁵⁹ Aynı rapor, s. 78.

yon doları aşan 350'den fazla kredi, 8 milyon dolar tutarında doğrudan kredi ve 10 milyon doları aşan yaklaşık 3000 mikro kredi vermiştir.⁶⁰ 2007 yılından itibaren CA-AEF, 15,5 milyon dolarlık bir fonla Orta Asya ülkelerinde öğrenci ve öğretim üyelerini kapsayan girişimci yetiştirme bursları vermek üzere kendini yeniden yapılandırmıştır. Amerika-Orta Asya Eğitim Kurumu (the U.S.-Central Asia Education Foundation) adıyla faaliyetlerini yürüten kuruluş, bölgede işletme kültürünün yerleşmesi, girişimciliğin gelişerek açık pazar ekonomisinin palazlanması için çaba göstermektedir.

Orta Asya bölgesinde Birleşmiş Milletler destekli projeler de yürütülmektedir. Örneğin her ne kadar artık Özbekistan projede aktif olarak yer almasa da Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'ı kapsayan Fergana Vadisi Geliştirme Programı (Ferghana Valley Development Programme, FVDP) bunlardan birisidir.⁶¹ Fergana vadisi geniş bölgesel etkiler üretebilecek bir coğrafya olduğu için değişik BM organizasyonları, Bölgesel Kalkınma Çerçeve

programları yaklaşımıyla bu ülkeler arasında katılımcı bir network oluşturarak tarafları ilgili projelerde yer almaya teşvik etmektedir.

Fergana Vadisi bölgesinde uyguladıkları programlarla çatışmaları önleme ve işbirliği oluşturma amacıyla faaliyet gösteren başka kuruluşlar da vardır. Örneğin USAID bu bölgede *barışla değişim* hedefiyle birkaç yıllık toplumsal programları projelendirip finansal destek sağlamıştır. USAID tarafından bu bölgede sivil toplum aktörlerinin bu tür işbirliği projelerine katkısını sağlamak, gençlerin sorunlarına çözüm aramak, yerel kültür ve gelenekleri tanımak, toplumların çatışma algıları üzerinde çalışarak bu tür potansiyel sorunları önlemek ve güven artırıcı hedefler üzerinde çalışmalar yapılmaktadır.⁶² Ayrıca USAID, bütün bölge ülkelerinde, STK'ların faaliyetlerini ve ülkelere göre devamlılık ve güvenilirlik indeksleri de yayımlayan bir kuruluş olarak bölgeye derin nüfuzu olan bir örgüttür.⁶³

Avrasya'da Sosyal Aksiyon ve Yenilenme Enstitüsü (The Institute for Social Action and Renewal in Eurasia, ISAR)⁶⁴, sosyal içerikli faaliyetler gösteren Sivil Toplum Kuruluşlarına

⁶⁰ Bkz. <http://www.caaef.com/>

⁶¹ M. Holt Ruffin ve Daniel Waugh, eds., *Civil Society in Central Asia* (Seattle: University of Washington Press, 1999).

⁶² Mercy Corps Central Asia, *Ferghana Valley Field Study: Reducing the Potential for Conflict through Community Mobilization* (May 2003).

⁶³ United States Agency for International Development – Bureau for Europe and Eurasia (USAID), *2009 NGO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia*, 13th Ed. (June 2010).

⁶⁴ <http://www.isar.org/focusIssues.php> [Erişim: 24 Mart 2011].

bir başka örnektir. ISAR bünyesinde doğal kaynaklar, sürdürülebilir enerji, çevre sağlığı ve nükleer endüstri ile ilgili projeler değerlendirilmektedir. ISAR'ın politik nitelikli faaliyetleri arasında ABD Uluslararası Gelişme Ajansı tarafından desteklenen “Demokrasi Tohumları” programı, 1997'ye kadar 360 civarında STK'ya küçük fonlar ayırmıştır.⁶⁵ Aynı STK'nın Periferia programı da Orta Asya ülkelerinde kırsal kesimde çevreci hareketleri güçlendirmek ve bu hareketlerin kendi projelerini hayata geçirebilmelerine katkı sağlamaktadır.

Benzer şekilde faaliyet gösteren başka bir Amerika orijinli STK da, Counterpart International adlı kuruluştur.⁶⁶ Dünyanın birçok coğrafyasında çok aktif yardım örgütlenmeleri bulunan Counterpart'ın Orta Asya konsorsiyumu, Türkmenistan ve Kazakistan'daki faaliyetlerine son vermiş olsa da, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan'da faal durumdadır. Counterpart, felaket durumlarında acil müdahâle, küresel insani yardım dağıtımı, küçük ölçekte onarım ve yeniden yapılanma projeleri, liderlik ve girişimcilik gibi konularda projelerle bölge insanlarına yardım ulaştırmaktadır.

ABD ORTA ASYA'YA YENİ BİR YAKLAŞIM GELİŞTİREBİLİR Mİ?

Avrupa'nın büyük ekonomilerini de ciddi şekilde sarsmaya devam eden küresel ekonomik kriz eğer Ortadoğu'daki olaylar nedeniyle küresel bir enerji kıtlığı sorunu ile birleşirse, muhtemelen kontrol edilmesi daha zor karmaşık politik krizlere yol açabileceğinden ABD bu bölgedeki isyan hareketlerinin kontrolüne öncelik vermek isteyecektir.

Son dönemde özellikle Orta Doğu'da ve Kuzey Afrika ülkelerinde başlayan mevcut rejimlere seri isyan hareketlerinin, Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politika ve güvenlik önceliklerini ister istemez bu bölgeye yoğunlaştırmasını gerektirmektedir. Orta Doğu'daki bölgesel kriz, çok hızlı bir şekilde küresel krize dönüşebilecek potansiyel taşımaktadır. Özellikle petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip Suudi Arabistan, Kuveyt ve Bahreyn gibi ABD'nin müttefiki olan ülkelerin güvenliklerinin

⁶⁵ <http://www.isar.org/partnerCentralasia.php> [Erişim: 24 Mart 2011].

⁶⁶ Bkz. <http://www.counterpart.org> [Erişim: 2 Mayıs 2011].

sağlanması ve Batı dünyasına petrol sevkiyatının kesintiye uğramadan devam etmesi, öncelikli hedefler arasındadır. Amerika'da 2008 yılı sonunda başlayan ve bugünlerde Avrupa'nın büyük ekonomilerini de ciddi şekilde sarsmaya devam eden küresel ekonomik kriz, eğer Ortadoğu'daki olaylar nedeniyle küresel bir enerji kıtlığı sorunu ile birleşirse, muhtemelen kontrol edilmesi daha zor karmaşık politik krizlere yol açabileceğinden ABD, bu bölgedeki isyan hareketlerinin kontrolüne öncelik vermek isteyecektir.

Üstelik ABD, henüz tam olarak atlatamadığı ekonomik kriz nedeniyle birçok dış yardım programlarında kısıntıya gitmek zorunda kalmıştır. Küresel ekonomik krizden muhtemelen dünyada en çok etkilenen Orta Asya ülkelerinin, ABD'den geleneksel olarak temin edilen yardım miktarlarını elde edemeyecekleri açıktır. Son seçimlerde Temsilciler Meclisi'nde çoğunluğu ele geçiren Cumhuriyetçiler, askeri olmayan birçok dış yardım programlarında çok ciddi kesintilere gidilmesini istemektedir. Obama yönetimi, Cumhuriyetçi çoğunluktan gelecek bu türden kısıtlama arzularını dengelemek için bölge ülkelerine yaptığı yardımı, Afganistan'daki savaşın vazgeçilemez bir parçası olarak sunma eğilimindedir.⁶⁷ Eğer Obama'nın bütçesi bu hâliyle geçerse, bölge ülkelerinin ABD'den elde ettikleri yardımlar şimdilik az bir kesintiyle devam edecek ancak bölge ülkeleri, Afganistan eksenli ABD güvenlik stratejilerinin bir parçası olarak algılanmaya devam edilmiş olacaktır. Bu güvenlik merkezli algılama tarzı, tam da ABD'nin bölgede kalıcı olabilmek için uzak durması ya da pekiştirmemesi gereken bir algıdır.

Richard Weitz'in, yukarıda atıfta bulunulan makalesinde de belirttiği gibi aslında bu dönem, Orta Asya ülkelerinin, ABD'nin güvenlik eksenli olmayan destek ve ortaklık projelerine belki de en çok gereksinim duyduğu dönemdir. Bölge yönetimlerinin, ABD destekli politik ve askeri olmayan bu tür projelere daha sıcak bakacağı bir dönemde, Orta Asya'nın, ABD'nin öncelikleri arasında yer alması ve bunun süreklilik kazanması biraz zaman alacağına benzemektedir.

Bütün bu sorunlara rağmen, bölgede etki kurma çabası içerisinde olan diğer aktörlerle karşılaştırıldığında Amerika'nın, rakiplerine nazaran bazı konularda daha avantajlı bir durumda olduğu söylenebilir. Eğer Rusya Federasyonu'nu dışarıda tutarsak, ABD, bölgede askeri üsse sahip neredeyse tek harici ülke konumundadır. Buna ek olarak bölgede ancak Çin'in hırslı devlet şirketleri, ABD'li şirketlerin bölgedeki büyük enerji nakil hatlarını finanse etme potansiyeli ve gücüyle yarışabilirler.

ABD'nin bölgede kalıcı olabilmesi için Orta Asya bölgesine ait geçici veya bir yönetimin ortaya atıp bir sonrakinin takip etmekten vazgeçeceği türden politikalarla vakit kaybetmesi yerine, bölge insanının hayati sorunlarına çözümler üreten projelere öncelik vermesi beklenir.

⁶⁷ Richards Weitz, "New U.S. Thinking on Central Asia," Central Asia-Caucasus Institute Analyst: <http://caciaanalyst.org?q=node/5526> (erişim: 31 Mart 2011)

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN
ORTA ASYA POLİTİKALARI

ŞUNUÇ

Orta Asya cumhuriyetleri, dört milyon km²'den daha büyük bir toprak parçasının 70 milyondan daha az bir nüfusa ev sahipliği yaptığı bir bölgedir. Sahip olduğu yer altı maden zenginlikleri, petrol ve doğal gaz kaynakları ile Büyük Asya coğrafyasında küresel güçlerin rekabet savaşlarının ortasında yer alan bu bölge, 20 yıllık bağımsızlık sürecini geride bırakarak ve yaşanan deneyimlerden öğrenerek geleceğe doğru ilerlemektedir. Özellikle sahip oldukları petrol ve doğal gaz rezervleri, bölgeyi, ABD, Rusya ve Çin gibi aktörler için çekici kılmaktadır. Orta Asya bölgesinin kontrolünü sağlayan aktör, Büyük Asya denklemine elini güçlendirecek, Asya ve Avrasya üzerinden küresel stratejik etkiler üretebilecektir.

Yirmi birinci yüzyılda başlayan yeni küresel dönüşüm bağlamında Orta Asya, ABD için stratejik öneme sahip bir bölgedir. Çünkü bu bölge; yeniden güçlenen ve bölgesine yeni iddialarla geri dönen Rusya'ya, bölgesel ve küresel bir aktör olarak doğan Çin'e, İran'ın etki yansıtmak istediği bölgelere ve Afganistan'a komşu bir havzadır. Çünkü enerji fiyatlarının gayet yüksek seyrettiği ve küresel talebin giderek arttığı bir dönemde Orta Asya petrol ve doğal gaz rezervlerinin güvenliği, dünyayı ve ABD'yi yakından ilgilendirmektedir.⁶⁸

Bu nedenle ABD, daha önce de tartışıldığı gibi, Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının devamının sağlanması, dış zorlamalar olmadan kaynakları ve politikaları üzerinde kendi tercihlerini yapabilmeleri konusunda çaba sarf etmektedir. Bu ülkelerin transit seçeneklerinin çeşitlendirilerek, küresel ekonomiyle bağlarının derinleştirilmesi ve denize açılımı olmayan bir kara parçasında yer olan Orta Asya ekonomilerinin tek bir pazara, altyapı bağına ve/ya geçiş noktasına bağımlılığını azaltmak⁶⁹ da ABD için önemli bir hedeftir. Bu hedeflere ulaşabilmek için ABD, hem ince, hem de kaba güç kullanarak bölgeyi kendi etki alanında tutmak ya da en azından Rusya veya Çin'e kaptırmamak amacındadır. ABD menşeli kuruluşlar, bu hedefler için askeri, güvenlik, ticari, ekonomik, sosyal ve kültürel bağlamda faaliyetler yürütmekte, bölgede insani kapasitenin yükseltilmesi için çalışmalar yapmaktadır.

⁶⁸ Evan A. Feigenbaum, "Turning the Page" in *U.S.-Turkmenistan Relations*, (Speech delivered at The Carnegie Endowment for International Peace, Washington, DC, September 17, 2007).

⁶⁹ Bkz. Strengthening Fragile Partnerships: An Agenda for the Future of U.S.-Central Asia Relations – A Report of the Central Asia Study Group – (Project 2049 Institute), s. 3.

ABD, Orta Asya cumhuriyetlerinin kendilerine yeter hâle gelebilmesi, açık pazar ve açık toplum kültürlerinin yerleşmesi, bölgenin enerji kaynaklarının küresel sisteme entegre edilmesi ve nihayet bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi yönünde çeşitli faaliyetler göstermektedir. Ancak bölge ile ilgili stratejilerde ABD açısından önemli bir eksiklik, Türkiye ile işbirliği konularının henüz tam anlamıyla hayata geçirilememiş olmasıdır. Bölgeye fiziki uzaklığına rağmen Türkiye'nin, Orta Asya cumhuriyetleriyle henüz tam anlamıyla gerçekleşmiş olmasa da, çok derin bir kültürel ve linguistik köprü kurma potansiyeli vardır. Türkiye'nin küresel krizden en az etkilenen ekonomilerden birisi olması, Batılı ve demokratik kültürü özümsemiş, dinamik pazar ekonomisiyle bölgede ABD'nin kapsamlı projelerinde Rusya ve Çin'i ürkütmeden yer alabilecek en önemli ülkelerden birisidir.

Bölge ülkeleri, sahip oldukları petrol ve doğal gaz kaynaklarını kendi devletlerinin kontrolü altında tutabilme ve bu kaynakları verimli işletme becerisini gösterebildikleri oranda bağımsızlıklarını devam ettirebileceklerdir. ABD dış politika önceliklerinde en önde yer almasa da Orta Asya havzası, muhtemelen içinde bulunduğumuz yüzyılda en önemli dönüşümü yaşayacak bölgeler arasındadır. Bu dönüşüm, her ne kadar bölge dışı aktörlerin etkisi ile başlatılmış olsa da, bölgenin kendi dinamiklerinin de bu doğrultuda olduğu öngörülebilir.

Eğer Amerika Birleşik Devletleri, Orta Asya bölgesi için Orta Doğu'daki hataları tekrarlamadan insani zemini geniş politikalar üretebilirse, bölgedeki etkisi de o oranda meşru ve kalıcı olacaktır.

KAYNAKLAR

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN
ORTA ASYA POLİTİKALARI

KAYNAKLAR

- Allison, Roy, "Regionalism, Regional Structures and Security Management in Central Asia," *International Affairs* Vol. 80, No. 3, (May, 2004), ss. 463-483.
- Amanov, Şatlık, *ABD'nin Orta Asya Politikaları* (İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2007).
- Anderson, John, *Kyrgyzstan: Central Asia's Island of Democracy?* (Amsterdam: Harwood Academic Press, 1999).
- Ascher, William ve Natalia Mirovitskaya, ed. *The Caspian Sea: A Quest for Environmental Security* NATO Science Series (Norwell, MA: Kluwer Academic Publishers, 2000).
- Aslund, Anders, *How Capitalism Was Built: The Transformation of Central and Eastern Europe, Russia and Central Asia* (New York, NY: Cambridge University Press, 2007).
- Bi-Annual report of Soros Foundation-Kazakhstan for 2008-2009.*
- Bacık, Gökhan, "Son Emperyalizm Denemesi üzerine Düşünceler: Orta Asya'da Rus Yayılmacılığı," *Bilgi Yaz* 1999, sayı: 10, ss. 33-46.
- Blackwill, Robert D., "India Imperative," *The National Interest* (Summer 2005).
- Blank, Stephen J., U.S. Interests in Central Asia and the Challenges to Them (March 2007). (www.strategicstudiesinstitute.org.mil/) [Erişim: 30 Mart 2011]
- Brohman, J. Postwar Development in the Asian NICs: Does the neoliberal model fit reality? *Economic Geography* 72: 107-30.
- Brooks, David, "The Pragmatic Leviathan," *New York Times* 18 Ocak, 2010.
- Brzezinski, Zbigniew, *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives* (New York: Basic Books, 1997).
- , *America and the World, Conversations on the Future of American Foreign Policy* (New York: Basic Books, 2008).
- Carnegie Endowment for International Peace, *Integrating Central Asia Into the World Economy: The Role of Energy and Transport Infrastructure* (The Brookings Institution 22-23 Ekim 2007).
- Carothers, Thomas, "Democracy Assistance: The Question of Strategy," *Democratization* 4, Fall s. 109-32.
- Cesarano, Filippo, *Monetary Theory and Bretton Woods, The Construction of An International Monetary Order* (Cambridge, MA: Cambridge University Press, 2006).
- Cosmin, Barry A. ve Ariela Keysar, "American Religious Identification Survey 2008." <http://www.americanreligionsurvey-aris.org/reports/highlights.htm> [Erişim: 7 Mayıs 2011].
- Cruz, Nicole Santa, "Minority population growing in the United States, census estimates show," *Los Angeles Times* (June 10, 2010).
- Cummings, Sally N., (ed.) *Power and Change in Central Asia* (New York & London: Routledge, 2001).
- , ve Michael Ochs, "Turkmenistan: Saparmurat Niyazov's Inglorious Isolation," *Power and Change in Central Asia*, ed. Sally N. Cummings, içinde (New York & London: Routledge, 2001).

- Çayhan, Esra, "The European Union's Central Asia Strategy," *Bilig Yaz* 2003 sayı. 26, ss. 11–41.
- Çevik, Savaş, ve Erol Turan, "Devletin Kurumsal Dönüşümü: Orta Asya Cumhuriyetleri Perspektifinden," *Bilig Bahar* 2007 sayı. 41 ss. 205–222.
- Dawisha, Karen and Bruce Parrot, *Russia and the New States of Eurasia: The Politics of Upheaval* (New York: Cambridge University Press, 1994).
- Demirkan, Halim, "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Yer altı Kaynakları Potansiyeline Yaklaşım," Türkiye XIII. Madencilik Kongresi 1993.
- Dicken, P., *Global Shift: transforming the world economy* 4th ed. (London: Sage, 2003).
- Efegil, Ertan, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Rusya'nın Orta Asya Politikası (1991–1999)," *Bilig Kış* 2001 sayı. 16, ss. 1–22.
- Feigenbaum, Evan A., "Why America No Longer Gets Asia," *The Washington Quarterly* 34: 2 pp. 25–43.
- , "'Turning the Page' in U.S.-Turkmenistan Relations," (Speech delivered at The Carnegie Endowment for International Peace, Washington, DC, September 17, 2007)
- Forsyth, Louise, David Gould, David Lawrence, "History Didactics in the Post Cold War World: Central Asia, the Middle East, and China," *The History Teacher* Vol. 33 No. 4 (August 2000), pp. 425–451.
- Fukuyama, Francis, "The End of History?," *The National Interest* 16 (Summer 1989): 3–18.
- , *The End of History and the Last Man* (New York: Avon Books, 1992).
- Guang, Pan, "Shanghai Cooperation Organization in the Context of the International Antiterrorist Campaign," *Central Asia and the Caucasus* 21: 3, 2003.
- Hacker, Barton C., *American Military Technology: The Life Story of A Technology* (Baltimore, MD: The Johns Hopkins University Press, 2006).
- Horsman, Stuart, "Themes in official discourses on terrorism in Central Asia," *Third World Quarterly* c. 26, sayı. 1 (2005) ss. 199–213.
- Houben, Vincent J. H., "Southeast Asia and Islam," *Annals of the American Academy of Political and Social Science* Vol. 588. (July, 2003), pp. 149–170.
- Huntington, Samuel P., "How Countries Democratize," *Political Science Quarterly* 106, Winter (1991/2), 579–616.
- , *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order* (New York: Touchstone Press, 1996).
- , *Who Are We? The Challenges to America's National Identity* (New York: Simon & Schuster, 2004).
- Jiang, Wenran, "China's Global Quest for Energy Security," Amy Lugg ve Mark Hong, ed. *Energy Issues in the Asia-Pacific Region içinde* (Institute of Southeast Asian Studies, 2010)
- Karnes, Thomas L., *Asphalt and Politics A History of American Highway System* (Jefferson, NC: McFarland & Company Inc., Publishers, 2009).

Kronstadt, K. Alan, "India – US Relations CRS Issue Brief for Congress (6 Nisan 2006).

Legvold, Robert, ed. *Thinking Strategically: The Major Powers, Kazakhstan, and the Central Asian Nexus* (Cambridge, MA: MIT Press, 2003).

Lewis, Bernard, "The Roots of Muslim Rage" *The Atlantic Monthly* Vol. 266, No. 3 (September 1990), 47–60.

Lieber, Robert J., *Eagle Rules? Foreign Policy and American Primacy in the Twenty-First Century* (Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2002).

Linn, Johannes F. "Connecting Central Asia with the World," (İsviçre'nin Gerzensee şehrinde 31 Ocak–2 Şubat 2009 tarihleri arasında First Eurasian Emerging Market Forum toplantısında sunulan makale.).

Luong, Pauline Jones and Weinthal, Erika "Prelude to the Resource Curse: Explaining Oil and Gas Development Strategies in the Soviet Successor States and Beyond," *Comparative Political Studies* 34, May (2001): 367–99.

Mankoff, Jeffrey, *Russian Foreign Policy, The Return of Great Power Politics* (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2009).

Mercy Corps Central Asia, *Ferghana Valley Field Study: Reducing the Potential for Conflict through Community Mobilization* (May 2003).

Migdalovitz, Carol, "Armenia–Azerbaijan Conflict," Congressional Research Service Issue Brief No. 92109. [<http://www.fas.org/man/crs/92-109.htm>] [Erişim: 26 Mart 2011]

Mohan, C. Raja, "India and the Balance of Power," *Foreign Affairs* Jul/Aug 2006 Vol. 85 Issue 4.

Moore, Michael, "Why the Current Bills Don't Solve Our Health Care Crisis," 29 Eylül 2009, http://www.huffingtonpost.com/michael-moore/why-the-current-bills-don_b_302483.html. [Erişim: 14 Mart 2011].

Nichols, Hans ve James Rupert, "Obama Visits India with Focus on Mending U.S. Economy," *Bloomberg Business Week*, <http://www.businessweek.com/news/2010-11-06/obama-visits-india-with-focus-on-mending-u-s-economy.html> [Erişim: 25 Mart 2011].

Olcott, Martha Brill, *US Policy in Central Asia: Balancing Priorities* (Part II) Testimony Prepared for the House Committee on International Relations Hearing on the Middle East and Central Asia April 26, 2006.

-----, "A New Direction for U.S. Policy in the Caspian Region," Carnegie Endowment for International Peace, *Policy Brief*, February 2009.

-----, "Central Asia's Catapult to Independence," *Foreign Affairs* 71: 120 (1992).

-----, *Kazakhstan: Unfulfilled Promise* (Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2002).

-----, "Democracy Promotion in Central Asia: From High Expectations to Disillusionment" (Washington, DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2007). (<http://www.carnegieendowment.org/publications/?fa=view&id=1906>) [Erişim: 27 Mart 2011].

Paksoy, H. B., "Nationality or Religion: Views of Central Asian Islam," *AACAR Bulletin*. Vol. VIII, No. 2, Fall 1995.

Perlo-Freeman, Sam, Olawale Ismail ve Carina Solmirano, "Global Economic Crisis Yet to Slow World Military Expenditure Growth," *SIPRI Yearbook 2010, Military Expenditure* (Stockholm: 2 Haziran 2010).

Project 2049 Institute, *Strengthening Fragile Partnerships: An Agenda for the Future of U.S.-Central Asia Relations – A Report of the Central Asia Study Group* (Arlington, VA: February 2011).

Purtaş, Fırat, "Avrasya'da "Yeni Büyük Oyun" Bağlamında Hindistan'ın *Orta Asya Politikası*," *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları* c. 1 s. 2, (2006), ss. 56–77.

-----, "Orta Asya'nın Bütünlüğü Sorunsalı ve Orta Asya'da Bölgesel Entegrasyon Girişimleri," Turgut Demirtepe ed. *Orta Asya Kafkasya Güç Politikası içinde* (Ankara: USAK Yayınları, 2008).

Raja, Mohan C., "India and the Balance of Power," *Foreign Affairs* July-Aug 2006 Vol. 85, no. 4 s. 17-32.

Rangsimaporn, Paradorn, "Russia's Search for Influence in Southeast Asia," *Asian Survey* Vol. 49, No. 5 (Sept/Oct 2009), ss. 786-808.

"Remarks of President Barack Obama – As Prepared for Delivery, Address to a Joint Session of the Indian Parliament," New Delhi, India, Monday November 8, 2010. Bkz. <http://blogs.wsj.com/indiarealtime/2010/11/08/president-barack-obamas-remarks-to-indias-parliament/>

Robins, Philip, "Between Sentiment Self-Interest: Turkey's Policy toward Azerbaijan and Central Asian States," *Middle East Journal*, Vol. 47, No. 4, 1993.

Roland, Alex, "Technology and War: A Bibliographic Essay," *Military Enterprise and Technological Change, Perspectives on the American Experience* ed. Meritt Roe Smith (MIT Press, 1985)

Ross, Michael L., "Does Oil Hinder Democracy?" *World Politics* 53, April: 325-61.

Ruffin, M. Holt ve Daniel Waugh, eds., *Civil Society in Central Asia* (Seattle: University of Washington Press, 1999).

-----, Joan McCarter ve Richard Upjohn, *The Post Soviet Handbook* (Seattle and London: University of Washington Press, 1996).

Sáez, Lawrence, "U.S. Policy and Energy Security in South Asia, Economic Prospects and Strategic Implications," *Asian Survey* Vol. 47, No.4, (July/August 2007), pp. 657-678.

Schatz, Edward, "Access by Accident: Legitimacy Claims and Democracy Promotion in Authoritarian Central Asia," *International Political Science Review / Revue internationale de science politique*, (2006), Vol. 27, No. 3, 263-284.

Smith, Dianne L., "Central Asia: A New Great Game?" Strategic Studies Institute, June 17, 1996.

Smith, Meritt Roe, ed. *Military Enterprise and Technological Change, Perspectives on the American Experience* (MIT Press, 1985).

Society of American Foresters raporu, *Loss of U.S. Forest Land, A Position Statement of the Society of American Foresters* (5 Aralık 2009).

Starr, S. Frederick, " 'A Greater Central Asia Partnership for Afganistan' and Its Neighbors, Silk Road Paper, Central Asia Caucasus Institute – Silk Road Studies Program (March 2005).

Strengthening Fragile Partnerships: An Agenda for the Future of U.S.-Central Asia Relations – A Report of the Central Asia Study Group – (Project 2049 Institute)

United States Agency for International Development – Bureau for Europe and Eurasia (USAID), *2009 NGO Sustainability Index for Central and Eastern Europe and Eurasia*, 13th Ed. (June 2010).

Weitz, Richards, "New U.S. Thinking on Central Asia," *Central Asia-Caucasus Institute Analyst*. <http://caciaanalyst.org?q=node/5526> (Erişim: 31 Mart 2011)

Yergin, Daniel, "Ensuring Energy Security," *Foreign Affairs* Vol. 85, No. 2 (Mart – Nisan, 2006), s. 69-82.

Yeung, Henry Wai-chung and George C. S. Lin, "Theorizing Economic Geographies of Asia," *Economic Geography* Vol. 79 (2): 107-128, 2003.

ONLINE KAYNAKLAR

- http://www.eia.doe.gov/totalenergy/data/annual/pdf/sec5_9.pdf [Erişim: 5 Mayıs 2011].
- <http://www.eia.doe.gov/countries/country-data.cfm?fips=US> [Erişim: 5 Mayıs 2011].
- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/us.html> [Erişim 25 Mart 2011].
- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>
- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>
- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ti.html>
- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>
- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>
- <http://portal.robcol.k12.tr/Default.aspx?pgID=137> [Erişim: 12 Şubat 2011].
- <http://auca.kg> [Erişim: 2 Nisan 2011].
- <http://www.kau.kz> ve <http://k-a-u.narod.ru/aboutkau.html> [Erişim: 2 Nisan 2011].
- <http://www.caaef.com/>
- <http://www.civilsoc.org>
- <http://www.isar.org/focusIssues.php> [Erişim: 24 Mart 2011].
- <http://www.isar.org/partnerCentralasia.php> [Erişim: 24 Mart 2011].
- <http://www.counterpart.org> [Erişim: 2 Mayıs 2011].

AHMET YESEVİ
ÜNİVERSİTESİ

M. AKİF KİREÇÇİ

Ankara Üniversitesi mezunu. Doktorasını ABD'de Pensilvanya Üniversitesi Yakın Doğu Araştırmaları bölümünde yaptı.

Aynı üniversitede Ortadoğu üzerine dersler verdi.

Daha sonra Stevens Teknoloji Enstitüsü'nde Ortadoğu Araştırmaları bölümünde kurucu öğretim üyesi olarak 4 yıl görev yaptı.

Ekim 2008'den beri Bilkent Üniversitesinde Ortadoğu ve modernleşme üzerine dersler veriyor. En son yayınları arasında Edward Foster'la beraber editörlüğünü yaptığı *İstanbul: Metamorphosis in an Imperial City* (Talisman, 2011) adlı eser yer almaktadır. *Contemporary Turkish Culture* dergisinin editörüdür.

